мш103.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Чурт бо хүннерде

МОСКВА. «Көрүп турар амыдыралывыстың човалаңы» деп бодунуң номун академик Александр Яковлев 1991 чылдың октябрь 2-де номчукчуларга бараалгадып көргүскен.

Ону Москвада «Новости» деп ном үндүрер чер парлаан. 1989 чылдың төнчүзүнден амгы үеге чедир А. Яковлевтиң интервьюларын болгаш чугааларын база чүүлдерин чыынды номга киирген. Ук чыынды — эде тургустунуушкунга берге үеде ооң публицистиг чогаадылгазының бир янзы түңнели.

КИШИНЕВ. Үш хүн дургузунда Молдовага барып чораан Россияның парламент комиссиязы Москвада ээп келген. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү Николай Медведев комиссияны баштап чораан.

Молдовада эң-не дүшкүүрлүг черлерни — Тираспольду, Бендерыны болгаш Дубоссарыны Россияның депутаттары барып көрген. Днестр чоогунуң чурттакчы чонунуң байдалын акижидер дугайында дугуржулга Молдованың удуртулгазы-биле чедип алдынган.

МОСКВА. Амгы делегейниң уран чүүлүнге чаа атты Чөөн чүк улустарының уран чүүл музейинге организастаан делгелге ажыткан.

Ол дээрге — Москваның аалчызы Ким Чанг Хи. Көрей Республиканың скульпторунуң чогаадылга ажылдарының делегейниң хөй чурттарынга көргүскен болгаш бедии-биле үнелеп көрген. 18 скульптураларны көрүкчүлерге автор бараалгаткан, ол ажылдар авторнуң салым-чаяанныын, ооң будилиг идеалын бадыткап турар. Амгы делгелге — Мурнуу Көрейден Москвага эң баштайгы делгелге болуп турар.

Казахстанның кадык камгалалының административиг болгаш ажыл-агый албан черлериниң ажылдакчыларының шалыңын төлээрде, ылгай кээр чорук турган.

Медицина ажылдакчыларының профэвилелиниң республика комитеди медеглел кылган. Өртектер соксаал чокка өзүп турар үеде ол ажылдакчыларның материалдыг байдалы бергедей берген.

Павлодарның эмнелге материалдыг байдалының бергедеп турары-биле холбаштыр чоокта чаа ажыл соксадыышкынын кылган. Кадык камгалалының административиг болгаш ажыл-агый ажылдакчыларының шалыңын өстүрер дугайында айтырыгны республиканың чазаа чоокку үеде шиитпирлевес болза, соңгаарладыр чорук аар уржуктарга чайлаш чок чедирерин профэвилел ТК-зының медеглелинде айыткан.

(СЭТА).

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

№ 167 (14667) 1991 чылдың октябрь 4, пятница ● Садар өртээ 20 көп.

СЕССИЯНЫҢ ЗАЛЫНДАН

Тыва Республиканың Дээди Совединиң Даргазының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Совединиң **доктаадыры болза:**

Тыва Республиканың Дээди Совединиң Даргазынга эш Каадыр-оол Алексеевич Бичелдейни соңгуур.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1991 чылдың октябрь 2.

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң эт-хөреңгизин бүрүткээрин доосканы дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ БОЛГАШ ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң **доктаадыры болза:**

1. РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң эт-хөреңгизин бүрүткээниниң каттыштырган түңнелин Барыын-Хемчик болгаш Сүт-Хөл районнар күүскомнардан келген мелээлерни катай барымдаалап көрбүшаан, хүлээп алыр.
2. Бүрүткээрин доосканы-биле база саң-хөөнүң болгаш материалдыг үнелиг чүүлдерниң хөй четпези база артыышкыны чок болуп турары-биле холбаштыр бүрүткээшкин комиссиязының ажылы доозулган деп санаар.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы В. КАЖИН-ООЛ.

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 1991 чылдың октябрь 2.

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва Рескомунуң шимчээр болгаш шимчевес эт-хөреңгизин ажыглаар кылдыр дамчыдып бээр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ БОЛГАШ ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ДОКТААЛЫ

«СЭКП-ниң болгаш РСФСР-ниң Коммунистиг партиязының эт-хөреңгизиниң дугайында» РСФСР-ниң Президентизиниң Чарлыынга дүүштүр РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң эт-хөреңгизин хуваар база дамчыдып бээр талазы-биле хөй-ниитиниң санал-оналын өөренип көөр, саналдарны киирер талазы-биле комиссия РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң эт-хөреңгизин хуваар талазы-биле ажылды доосканын Тыва Республиканың Дээди Совединиң Президиуму болгаш Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлели демдеглеп тур.

РСФСР-ниң Компартиязының дүшкен рескомунуң бажыңнарында өрээлдерни, автомобиль транспортун, дериг-херекселдерин, чымчак эдилел чүүлдерин бээр дугайында хамаатыларның, организацияларның, бүдүрүлгелерниң 240 ажыг билдириишкиннерин болгаш саналдарын комиссия чугаалажып көрген.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң **доктаадыры болза:**

1. Дараазында чүүлдерни ажыглаар кылдыр дамчыдып бээр:

— РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң бажыңын (склад ажыл-агыйы-биле кады) — Тыва Республиканың Дээди Совединге, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединге, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунга:

— РСФСР-ниң Компартиязының Кызыл хоорай комитединиң бажыңын — Дээди судка болгаш Кызыл хоорайның улус судунга;

— Политиктиг чырыдыышкын бажыңын — Кызылда Күрүнениң башкы институдунга узун хуусаада арендага бээр кылдыр арттырарын барымдаалавышаан, чоннуң чогаадылга бөвүн организастаар кылдыр Тыва Республиканың Культура министерствозунга;

— РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң аалчылар бажыңын — даштыкы туристерни болгаш албанның делегацияларын хүлээп алырын организастаар кылдыр улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунга;

— РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң гаражын —дүрген дуза чедирер станцияны тургузар кылдыр Тыва Республиканың Кадык камгалал министерствозунга, РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң гаражының автомобильдерин —Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң түскай шиитпирин ёзугаар тодаргайлаар.

2. Үстүнде айыткан эт-хөреңгини хоойлуда көрдүнген чурум ёзугаар министерстволарга болгаш ведомстволарга дамчыдып бээрин 1991 чылдың октябрь 15-ке чедир боттандырарын партияның эт-хөреңгини бүрүткээр талазы-биле комиссияга (эш Ондарга) дагзыр.
3. Малчыннар бажыңын тудар талазы-биле чогуур бүгү хемчеглерни алырын, Кызыл хоорайның аалчылар бажыңнарынга хойжуларны бирги ээлчегде чурттадырын ханылдарын Тыва Республиканың Агроүлетпүр эвилелинге, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунга дагзыр.
4. Доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы В. КАЖИН-ООЛ.

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай. 1991 чылдың октябрь 2.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң чедиги чыыжының оңгу сессиязы

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

Бурунгу хүнгү кежээки хуралга Тыва Республиканың улус депутаттары күрүне структураларынга чамдык өскерилгелерни киирген. Чоннуң ажыл-агыйже хаара тудар талазы-биле Тыва Республика эргелелин Тыва Республиканың Чоннуң ажыл-агыйже хаара тудар талазы-биле күрүне комитеди кылдыр эде тургускан. Ук комитеттиң даргазынга Ч. С. Монгушту бадылаан.

Тыва Республиканың Күрүне эт-севин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитедин база тургускан. Тыва Республиканың Күрүне арбитражын Тыва Республиканың Дээди арбитраж суду кылдыр эде тургускаш, судтуң даргазынга Г. П. Стародубцеваны соңгаан. Депутаттар «Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дугайында» Хоойлуга чамдык өскерилгелерни киирген.

«Тыва Республикада өнчү дугайында» Хоойлу төлевилелин чугаалажып турда, сөс алган депутаттар хөй болган. Ук төлевилелдиң черни хуу өнчү кылдыр садарынга хамаарышкан кезээ маргылдаа үндүрген. Чамдык депутаттар, чижээ, Х. Д. Монгуш, Г. Я. Эпп, ол ышкаш сөс дилээн республиканың юстиция министри Ю. Т. Стал-оол болгаш өскелер-даа черни садар деп саналдааннар. Э. С. Донгак, М. С. Козлов болгаш өске-даа депутаттар удурланып, тыва черге шаандан тура чер садып чорбааның, ону ажыглаар болза, үр хуусаалыг арендага берип болурун чугаалааннар.

Кежээки хуралга ук Хоойлу төлевилелин эде ажылдааш, катап көөр деп шиитпирни хүлээп алган.

Сессия дүүн эртен бодунуң ажылын уламчылаан.

Хуралга даргалаан Дээди Советтиң Даргазының оралакчызы **М. С. Козлов** Тыва Республиканың Чер кодекизиниң төлевилелин чугаалажып көөрүн соңгаарладыр деп санал киирген. Бодунуң саналын даргалакчы төлевилелдиң бир кол айтырыы — черни хуу өнчү кылдыр садып болурунуң дугайында айтырыгны шиитпирлээри бүгү чоннуң референдумундан хамааржыр деп бодал-биле тайылбырлаан. Референдумну эрттиргеш, чон ону канчаар шиитпирлээр болдур, ону удуртулга болдуруп ажылдаар. Депутаттар баштай ол саналды хүлээп аар хире болганнар. Ынчалза-даа депутаттар **Ш. Д. Ооржак, Г. Ч. Ширшин, А. Н. Шулепов, А. Т. Сотпа, Э. Х. Ооржак, Х. Д. Монгуш** оларның ол саналга шиитпирлиг-биле удурланып, Хоойлуну черни хуу өнчү болдурарынга хамаарышкан кезээн арттырыпкаш, арткан сайгарып чугаалашкаш, хүлээп алыр дээн саналы-биле Хоойлунуң төлевилелин чугаалажып көөрү эгелээн.

Эң баштай Тыва Республиканың Чер реформазының талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Г. И. Штейнборм** Хоойлу төлевилелиниң кол-кол чүүлдери-биле депутаттарны улам ханы таныштырып, ону хүлээп алырының эргежок чугулазын онзалап демдеглээн. Дыка хөй депутаттарның айтырыгларынга илеткелчиниң допчу харыыларны бергениниң соонда, Дээди Советтиң Кодээ ажыл-агый айтырыгларының талазы-биле комиссиязының даргазы **А. Т. Сотпа** эдеринчи илеткелди кылган. Черни, бойдусту камгалаарының талазы-биле хоойлу эргежок чугула, ынчангаш чогум-на бо саналдаттынып турар Хоойлу ындыг документ ол, ынчангаш ону хүлээп алыры чугула дээрзи ооң илеткелиниң кол утказы болган.

Хоойлу төлевилелин чедир ажылдап кылырының талазы-биле редакция комиссиязын бадылаан соонда, депутаттар ону сайгарып чугаалажырынче кирген. Бо талазы-биле боттарының саналдарын депутаттар **З. Н. Сат, М. К. Куулар, Д.-С. Б. Яндак, Д. Б. Чоксум, И. Д. Ондар, Х. Д. Монгуш, В. Х. Сүге-Маадыр, Ч. Б. Монгуш**, улус депутаттарының Мөңгүн-Тайга район Совединиң даргазы **Ш. И. Намы**, депутат **Л. С.-Б. Куулар** олар кииргени-биле Хоойлу төлевилелин чугаалажып көөрүн соксаткан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединге Тыва Республиканың төлээзин депшидериниң үезин кызагдап келген чүве болганда, депутаттар үстүкү айтырыг талазы-биле шиитпир хүлээп алыр бичии соңгаарлаткаш, бо айтырыгны чугаалажып көөрүнче кирген. ССРЭ-ниң улус депутаттары М. Г. Алексеенко, Ю. Т. Комаров болгаш Г. Ч. Ширшин оларның кандидатуралары саналдаттынган. Ынчалза-даа Г. Ч. Ширшин ооң бодап турары-биле чөптүг болур чылдагааннардан бодунуң кандидатуразын дужурген. ССРЭ-ниң Коммунистиг партиязының душкени-биле 14 муң хире тыва коммунистерниң салым-чолу эки-ле билдинмес бооп, дыка хөй кижилер ажыл бези чок бооп турар үеде чүгле бодумну бодап, оларны каапкаш чоруур моральдыг эрге менде чок деп санаар мен деп, ол чугаалаан. Айтырыгны дүштеки чапсар соонда үзе шиитпирлээр деп, санал-биле депутаттар чапсарлап чоруткан.

Сессияның ийиги хүнүнүң бирги чартыы бодунуң ажылын ынчаар дооскан.

ЧУРУКТАРДА: улус депутаттары хурал болгаш чапсар үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНДА

МОСКВА, октябрь 2. Ол хүн РСФСР-ниң Советтер бажыңынга РСФСР-ниң Конституция комиссиязының пленарлыг хуралы болган, аңаа Россия Федерациязының Конституциязының төлевилелин Дээди Советтиң комиссияларынга болгаш комитеттеринге, палаталарынга чугаалажып турар үеде кирген эдилгелерни сайгарып көрген.

Октябрь 2-де РСФСР-ниң Дээди Совединиң палаталарының тус-тузунда аңгы хуралдары болган.

* * *

Эртенги хуралга палата даргазы, депутат В. Б. Исаковту албан-хүлээлгезинден хостаар дугайында айтырыг талазы-биле ат барымдаалап, ажык бадылаашкын болган. Ол талазы-биле шиитпир хүлээп алдынган.

Кыска чапсар соонда, Республика Совединиң даргазының соңгулдалары эрткен. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Республика Совединиң даргазынга Н. Т. Рябов соңгуткан.

• • •

«Паспорттарга болгаш өске-даа албан хуунуң документилеринге хамаатыларның национальының дугайында бижилгени өскертириниң чурумунуң дугайында» болгаш «Хамаатыларның боттарының национальын хостуг тодарадырының дугайында» РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаалдарының төлевилелдерин чугаалажып көргеш, палата кежигүннери оларны чедир ажылдап кылыр кылдыр чогуур комиссияларже эгиткен. Ол ышкаш өске-даа төлевилелдерни чугаалажырын уламчылаан.

Делегей медээлери

БЕЛГРАД. Хорватияның чамдык районнарынга дайылдажыышкыннар среда хүнүнде үргүлчүлээн. Эң-не аар-берге тулчуушкуннар Хорватияның хоорайынга болгаш Дубровниктиң чоогунга болган. Сербияның девискээр шериг кезектериниң чедиишкиннинг шавар халдаашкыннарының дугайында Белградтың радиозу дыңнаткан. Олар Вуковарны бүзээлепкен. А Хорватияның радиозу оон бир өске медээни дамчыткан. Хорватияның шериг каттыжыышкыннары сербилерниң бүгү халдаашкыннарын чедиишкиннинг ойтур шапкан деп дыңнадыгда демдеглээн. Хоорайда байдал дугайында дыңнадыгны армияның командылалы амдызында кылбаан.

Дубровниктиң чоок-кавызында Хорватияның чепсектиг отрядтарының турушарын бомбалаан дугайында ТАНЮГ агентилел дамчыткан. Хорватияның иштики херектер шериглериниң болгаш улусчу гвардиязының 600 чыгам солдаттары Дубровник чоогунга тулчуушкуннарга өлүрткенин Белградтың радиозу дыңнаткан.

ПРАГА. Чехословакияның кызыгаар чоогунда каайлы ажылдакчылары сөөлгү хүннерде бодунуң серемчилелин бедиткен түңнелинде кара таакпы аймаан илереткен. Фасольду Колумбиядан чуртче киир сөөртүп эккелген чүък машиназынга көрүлдени кылып турган үеде 98 килограмм кокаин илерээн. Ону чүък машиназының чажыт черлеринге суп алган болган. Ол дугайында Чехословакияның төп каайлы эргелелиниң парлалга талазы-биле төлээлекчизи среда хүнүнде медеглээн. Оон чугаазын ёзугаар алырга, илереттинген наркотиктер — Чехословакияның девискээринге илереткен кара таакпы аймааның эң-не хөйү болуп турар.

Илереттинген 98 килограмм кокаинни хавырган, ооң өртээ 3,5 миллион марка акша болуп турар. Ол херектиң талазы-биле истелге эгелээн. Истелгениң сорулгазы — кокаинни кымнар, чогум кымның адрезинге чоруткаанын илередири.

(СЭТА).

Чагыдылга-92

Чагыдылганың бүдүн чылда өртээ—25 рубль 10 көпеек, чартык чылда —12 рубль 55 көпеек, үш айда—6 рубль 28 көпеек.

Ф. СП-1

Министерство связи СССР «Союзпечать»

АБОНЕМЕНТ на газету 54241 (индекс издания)

«ШЫН» Количество комплектов 1

на 1992 год по месяцам:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

Кому (фамилия, инициалы)

ПВ место литер

ДОСТАВОЧНАЯ КАРТОЧКА

на газету 54241 (индекс издания)

«ШЫН»

Стоимость подписки руб. коп. переадресовки руб. коп.

Количество комплектов 1

на 1992 год по месяцам:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

Кому (фамилия, инициалы)

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелинде

ХАРЫЫСАЛГА ЧОКТУҢ УРЖУУНДАН

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга Японияның «Томен корпорейшн» садыг фирмазының Москвада доктаамал төлөө черинің баштыкы Ю. Хирасадан бижик келген.

Ооң утказы мындыг болган: Тываның Кызылда суй белек болгаш чонуң ус-шевер кылыгларының шеңелде будурулгезинге (директор В. И. Гитфрид) керээ ёзугаар бодувустуң хүлээлгевисти 1990 чылдың майда долузу-биле күүседип, аазаан бараанчарывысты берген бис. Ооң ниити өртек-үнези 47 муң 555,07 АКШ-тың доллары болуп турар. Будурулге чаңгыс-даа счётту бо хүнге чедир төлеп бербээн, ооң уламындан бистиң фирмага элээн когарады чедирген. Үстүнде айыткан айтырыгны шиитпирлээринге дузалажырын база ооң түңнелин дыңнадырын дилээн.

Япон садыг фирмазының Москвада доктаамал төлөө черинден келген бижикти сайгарып көөр хүрал болган. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, административтиг органнарның, банкыларның, чонуң ус-шевер кылыгларының будурулгезиниң харыысалгалыг ажылдакчылары аңаа олурушкан.

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржак хуралды удуртуп эрттирген.

ССРЭ-ниң Даштыкы-биле экономиктиг харылзаалар министерствозунуң Тывада төлээзи В. М. Ондар дыңнадыг кылган. Японияның «Томен корпорейшн» садыг фирмазы-биле Кызылда чонуң ус-шевер кылыглар будурулгези керээ чарыл алганы шын дээрзин ол бадыткаан, ындыг-даа болза бараанарының өртээн төлээнин билбес болган.

Чонуң ус-шевер кылыглар будурулгезиниң амгы удуртукчуларының, республиканың күрүне банкыларының төлээлекчилериниң дыңнадыгларын ап, тургустунган айтырыгны хуралдың киржикчилери сайгарып чугаалашкан түңнелинде, япон фирмага керээ ёзугаар бээр акшаны төлевээни илерээн. Будурулгениң директору В. И. Гитфрид ажылын хүлээткеш, оон халажып чоруй барган. Директорнуң ажылын хүлээп алырда, тускай комиссия ажылдап турган-даа болза, ону ёзу барымдаалап, харыысалга чок кылганындан ооң төлевээни өрези билдинмейн эрткен. Чамдык улустуң чугаазындан алырга, өрени төлээн кылдыр тургускан документилер бар болуп турар. Ооң уламындан чогуур үнелелди бээри берге, билдинмес болган. Ынчангаш айтырыг билдинмес болуп турарындан чеди хонук иштинде шыңгыы хыналданы будурулгеге чоруткаш, ону тодарадырын хуралга шиитпирлээн. Будурулгениң директору турган В. И. Гитфридти дүрген дилеп тыпкаш, өре дугайында сайгарарын дугурушкан.

Моон амдыызында төнчү түңнелди үндүрери бергедаа болаа, директор турган Гитфрид кончуг харыысалга, арын-нүүр чок, мегечи кижи болган дээрзин айтыр херек. Чүге дээрге өреии төлевээн, ол дугайында кымга-даа ыыттаваан-дыр, колдуунда дезип чоруткан кижи-дир. Ооң уламындан япон фирма бистиң чазаавысче бижикти чоруткандыр. Өренің хемчээли улуг, ол американ долларны совет акшаже шилчидерге, ийи миллион ажа бээр. Ону чүнүң-биле канчап төлээрил? Валюта, доллар бар эвес. Шак ындыг берге айтырыг чоннуң ус-шевер кылыглар будурулгезиниң мурнунда тургустунуп келген. Бүгү-ле арга-хемчегларни ап тургаш, өрени төлээрининг дугуржулгазын кылган.

ССРЭ-ниң Даштыкы-биле экономиктиг харылзаалар министерствозунуң Тывада төлээзи В. М. Ондарның четпес ажылын хуралга чүве чугаалаан эштер шүгүмчүлээн. Тываның каш будурулгези, организациязы дашты чурттар-биле экономиктиг харылзааларны түдүп, кандыг чиг этти, бараанарны үндүр-киир сөөртүп, садыглажып, чеже хире орулгалыг болгаш ёрелиг болуп турарының дутайында Министрлер Чөвүлелинге ол шуут дыннатпайн келген. В. М. Ондарның Тывага чагыртпас мен дээр хөнүү илередип турарын үндезини-биле буруу шапкан. Шак мындыг четпес ажылдың уржуу-биле В. И. Гитфрид ышкаш кажар кижилер туразында ажылап турары ол ышкажыл. Ынчангаш ССРЭниң даштыкы-биле Экономиктиг харылзаалар министерствозунуң Тывада төлээзиниң ажыл-чорудулгазын чаартып, эде тургузарынче кичээнгейни хуралга салган.

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. Б. Салчак, Тыва Республиканың юстиция министри Ю. Т. Стал-оол, Тыва Республиканың көл күрүне арбитри Г. П. Стародубцева болгаш өскелер-даа хуралга чүве чугаалаан.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)

Интервью

«ОРБИТА-СЕРВИС»

«Орбита-сервис» садыг төвүнүң ачы-дузазын ажылдаар дээн чарлалдар республика солуунарының арынарында бо-ла көстүп кээр апарган. Чогум чүү ындыг организация тыпты берди, ооң чедирип турар ачы-дузазы кандыг чүвел дээн чижектиг айтыглар ужуражып келген ийи кижиниң араазында-дээ, садып алыкчыларның араазында-даа бо-ла болу бээр. Шынап-ла, эки реклама чокта бо чүү ындыг садыг чери тыпты берди деп, чоннуң бот-боттарындан айтыржып турарыда чөп боор. Ынчангаш маңаа огулуг харыы бээри-биле бо садыг төвүнге чедип, ооң директору **Нина Григорьевна Коржова**-биле чугаа кылган ужурум-даа ында чүве. Оонбиле бистиң эрвыска болган чугааны мооң адаанда парладывыс.

— Рынок харылзааларынче шилчилге үезинде силерниң удуртуп турарынар будурулгеңер чоннуң амыдырал хандырылгазының будурулгелериниле ачыр-дачыр тутчуп турар, чонга ачы-дуза чедирер база бир чаа будурулге чери деп билип турар бис. Бо дугайты чүнү чугаалап болур силер, Нина Григорьевна?

— «Орбита-сервис» дээр төп Кызыл хоорайга 1989 чылда тургустунган чүве. Рынок харылзааларынче шилчип турар амгы үеде чоннуң амыдырал хандырылгазының будурулгелери-биле чижип ажылдап турар будурулге деп чоннуң билип турарында ужурла бар болдур ийин. Ынчалза-даа чоннуң амыдырал хандырылгазының будурулгелери-биле бистиң аравыста харылзаа рыноктуң негелделеринге дүүштүр эки тургустунган. Аравыста бичии-даа дүрбүжүүшкүн чок ажылдап турар бис. Олар боттарынга онаашкан үүлени, а бистер биске онаашкан үүлени будурүп, чонга ачы-дуза чедирип турар мындыг бис. Мында бичиидээ багай чүве чок. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, чонга эки-ле болзун дээш ажылдап турар улус-тур бис ийин. Бистиң будурулге чонга ачы-дуза чедирерде садыг-саймаа хевирлиг чедирип турары бир ылгалдыг үүлү ол. Бот-оруларга-чарылга болгаш бот-экшаландырыышкын-биле ажылдап турар бис. Эки ажылдаар-ла болзувусса, балдырывыс дыңзыг, бай-шыдалдыг чурттаар бис. Рынокту бир негелдеп ол-ла болгай. Ынчангаш эки чурттаар дизе, шырбаяр апаар.

— Бо төптү тургускан колда сорулгазы чүл?

— Телерадиоаппаратура будурүп турар заводтар дыка хөй брак продукция будурүп үндүрүп турары чажыт эвесле болгай. Садыг четкизинге келген телерадиоаппаратураларның хөй кезии бир-ле черинде үрелик болур ышкажыгай. Ындыг бараанны чонга канчап садарыл? Ону садып алыр кижи-даа турбас. Чогумна ынчангаш шак мындыг төптерни бүгү чуртта тургускан. Бистиң ышкаш ындыг төптер чок турда, садыгга кирген үрелик телерадиоаппаратураны амыдырал хандырылгазының будурулгелери септеп-селип турду. Олар кылып шыдавас таварылгаларда, ону будурген заводтарже чорудар боор чүве-ле болгай. Ол дыка нарын айтырыг. Ону заводтарже дедир чорударынга, ону катап кылырынга хөй үе негеттинер. Садыгга-даа улуг каража ышкажыл. Бо бүгүнү өөренип көргеш, мындыг төптерни тургускан чүве.

Мындыг төптерни тургускаңы коичүг шын деп бодаар мен. Телевизорлар болгаш өске-даа радиоаппаратураларны будурүп турар заводтарның үрей кылып каан чүүлдерин Совет Эвилелиниң ол-бо булуңнарынче сөөртүп турбайн, ол-ла черинге эдип алыры амгы бо рынок үезинде дыка ажыктыг ышкажыл. Телевизорларны болгаш өске-даа радиоаппаратураны садар бетинде эликтирил, септеп-селинир ажылды кылып турар бис. Садып алыкчылар садып алгаш, ону ажыглап турар үеде ооң техниктиг ажаалда-хайгааралын база-ла боттандырып турар бис. Моон мурнунда магадылал хуусаазы четпейн чыдырда-ла үрелиг каар телевизорларны, радиоаппаратурэларны үндүрген заводтарынче чорудар турда, садыг черлери кара хилинчээн көөр турду. Ол үрелиг телевизорларны чорудар дээш Садыг министерствозу-даа, Респотребсоюз-даа улуг каражага таварыжып турган. Ол бүгүнү ам бистер кылып турар апарган бис. Техника чыл келген тудум-на улам чаартынып бар чыдар болгай. Ынчангаш ону чонга садар бетинде ыяап-ла хынап көөр апаар. Үрелиг телевизор, радиоаппаратура садыпкаш, оон соонда садыгжы кижи садып алыкчыларның арнын канчап көөр. Садып алыкчылар садыгжыны буруудадыр ышкажыгай. Херек кырында садыгжыда буруу чүү боор. Ону кылган заводтуң буруузу ышкажыл. Бо бүгүнү болдурбазы-биле телевизорларны болгаш өскедаа радиоаппаратураны башудур хынап көргеш, чонга садары-биле шак мындыг төптерни тургускан.

Шаг-шаа-биле турар эвес. Телевизор болгаш өске-даа радиоаппаратуралар эдилекчилеринге, ону садып ап турар кижилерге дуза чедирери-биле «Орбита-сервис» дээр төптүң Кызыл хоорайда ажытkан ужурудаа ол.

— Силерниң төптүң ажылдал садыг четкилеринге киргеи телерадиоаппаратуралар хынаар ол-ла бе? Оон өске ачы-дуза чедирбейн турар силер бе?

— Чок. Ол шыи эвес билиишкин-дир. Бистиң төп телевизорлар болгаш өскедаа радиоаппаратура будурүп турар заводтар-биле дорт харылзааны тудуп, олар-биле керээ чарып алган ажылдап турар болдур ийин. Бистиң чагыывыс ёзугаар келген телевизорларны, радиоаппаратураны Кызылда ажыдып алганывыс фирма магазинивис дамчыштыр садыглап турар бис. Улустуң бажыңнарынга баргаш, телевизорларын, радиоаппаратуразын септеп, хөй каът бажыңнарда ниити ажылгалдың антенналарын септеп, оон техниктиг ажаалда-хайгааралын база кылып турар бис. Бистиң чуртка болгаш даштыкыга кылган видеоаппаратура септээрин база шингээдип алдывыс. Бо чылдың эрткен айларында чонга 132 муң 900 рубльдиң ачы-дузазын чедирдивис. Оон ангыда 3,5 миллион рубльдиң бараанын саардывыс. Чонга садары-биле 5 муң телевизорга чагыг киирдивис. Прибалтика республикаларның, Санкт-Петербургтуң, Воронежтиң, Красноярскиниң, Новосибирскиниң, Омскиниң заводтары-биле керээ чарып алган бис.

Орулгалыг ажылдап турар бис. Орулгавыстың 45 хуузун республика бюджединче киирип турар бис. Оон артканын коллективтиг социал айтырыгларын шиитпирлээринге киириштирер. Бо чылдың эрткен сес айларында арыг орулгавыс 228 муң рубль болду.

— Ажылыңар солун-дур. Интервью бергениңер дээш четтирдивис.

Манай-оол ОЮН интервью кылган.

КАНЧААР АЖЫЛДААН БИС

Республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң янзы-бүрү кедээ ажыл-агый продукциязының будурулгезиниң дугайында медээлер бистиң канчаар ажылдап турарывыстың дугайында көскү хереч. Тодуг-догаа чурттап чораан чылдарывыста ол медээлерни белен тоовас, солуп номчуурда, оларны «улуг каралап» каапкаш, кайда солуп кино бооп турарын сонуургаар чораан бис. Ам ындыг эвес апарган. Эът, тараа, сүт дээш, кедээ ажыл-агый продуктуларын канчаар, үүү хире хемчээлдиг будурүп турарының дугайында медээлерни бо-ла номчуй бээр апарган-дыр бис. Ынчанмастың аргазы-даа чок. Политика, демократия чеже-даа сонуургавыг болзу, хырын ашта хүн бүрүде чурттап чоруур черивисти, кыштагларывысты, чайлагларывысты, хову-шөлдерни, ында малчыннарны, тараажыларны сактып келгилээр бис. Хырын ашта, эгин элээнде партократтар биле демократтарның аразында аас-дыл-даа, оларның дугайында дамчыштыр чугаалар-даа, эрге-чагырга дээш демисел-даа биске ындыг-ла солуп эвес апарган. Оны амыдыралдан көрүп чор бис. Кижилер чиир чемни, кедер хепти хүн бүрүде улам шыңгыызы-биле негеп турар апарган. Тывалар сүттен кылган ак чемни шаг-шаандан тура хөйү-биле чеминге ажыглап келген. Сөөлгү үеде, харын, чүгле сүт-биле шай сүттээринге өйлешкен-дир бис. Агроүлетпүр эвилелиниң сүт будурүлгезиниң дугайында медээлерни сонуургап көрээлинер. Сентябрь айда республикага сүт будурүлгези кандыг болганы?

Эрткен чылдың ол-ла үезинге деннээрге, сүт будурүлгези ниитизи-биле кудулаан. Бир эвес 1990 чылдың сентябрь айда бир хонукта-ла республиканың совхозтары ортумаабиле күрүнеге 92664 килограмм сүттү дужаап турган болза, бо чылдың ол-ла үезинде 73519 килограмм сүттү хонукта дужаап турган-дыр. 20145 килограмм эвээжеткен. Азы совхозтар боттары сүттү болбаазырадып ажылчынарынга, оларның уруг-дарыынга ак чемни хөйү-биле берип турар апарганы ол бе? Чок. Сүт саарының деннелии олар кудулаткан-дыр. Бир эвес эрткен чылдың сентябрь айда ортумаа-биле хонукта 103984 килограмм сүттү республиканың ажыл-агыйлары саап ап турган болза, бо чылдың ол-ла үезинде 83166 килограммны саап алган-дыр. Ол дээрге хонукта-ла 20818 килограмм сүттү эвээштии саап турган-дыр.

Районнар аайы-биле алыр болза, чүгле Бай-Тайга район сентябрь айда хонукта күрүнеге дужаар судумун хемчээлин көвүдедип шыдаан. Эрткен чылдың сентябрь айда хонукта күрүнеге бо район 997 килограмм сүттү дужаап турган болза, бо чылдың ол-ла үезинде ол көргүзүгүү 1650 килограммга чедирген. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деннээрге, бай-тайгажылар бир инектен-не 3 килограмм хөй сүттү сентябрь айда саап ап шыдаан. Бир эвес бир инектен 3,4 килограмм сүттү хонукта саап ап турган болза, бо чылын 6,4 килограммны саап алган. Ылап-ла бедик көргүзүг! Ооң чылдагааның медээлерде долузу-биле айтпаан. Ынчалза-даа бай-тайгажылар эрткен айда эрес ажылдаан деп болур-дур.

Барыын-Хемчик район күрүнеге сүт дужаарын сентябрь айда, эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга, барык ийи катап кудулаткан. Хонукта 4460 килограмм сүт дужааган болза, бо чылын 2212 килограмм сүттү хонукта дужаган. Бир инектен хонукта база-ла ийи катап эвээш сүттү саап алган. Бир инектен-не хонукта эрткен чылдың сентябрь айда ортумаа-биле 4,4 килограмм сүттү саап ап турган болза, бо чылын ол көргүзүг 2,2 килограмм болган.

Сан-чурагайларны моон ынай уламчылап-даа кэнчаар. Хей-ле, сагышка амчыг-дыр.

Партократтар бисти төттур чемгерип чадап каан деп алгыржып турар-дыр бис. Демократтар бисти чемгерип чазап каан деп кажан бир алгыржы бербес бис бе? Хамык үжүр оларда эвес боор. Боттарывыс канчаар ажылдаан-дыр бис — ынчаар чеминер апаар бис.

Сентябрьда сүт бүдүрүлгези

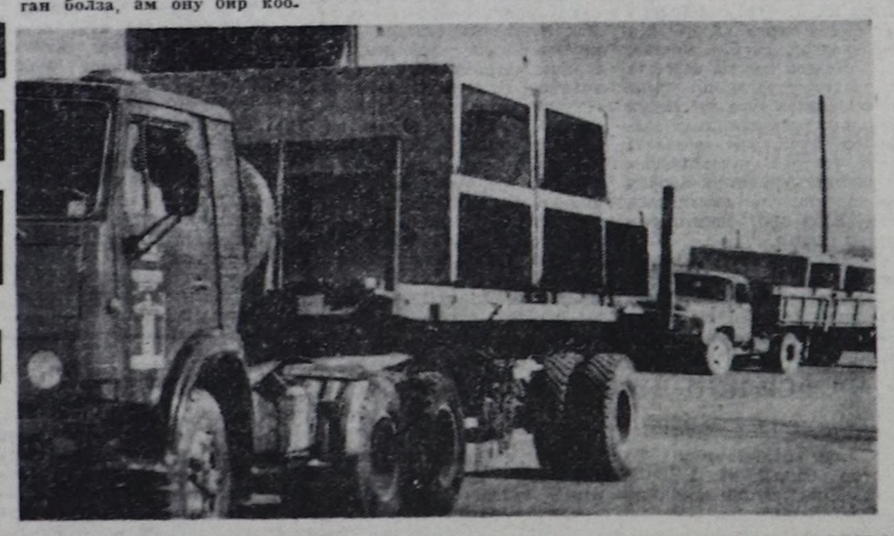
БАЖЫҢ ТУДАР КОМБИНАТТА

Бистиң республика бо хүнерде рынок экономиказынче шилчиринниң эң харыысалгалыг үе-чадазынче кирип турар. Моок-биле холбаштыр республиканың үлетпүр будурүлгелери продукция будурер база ону сайгарар талазы-биле чамдык бергелерге таваржып турар дээрзи чонга билдингир. А чонга мындыг үеде чогум үүү херегил? Бирээде, кижилерге хүн бүрүнүң негелделерин хандырар талазы-биле аъш-чем, идик-хеп. Ийиде, чурттаар орай-сава кончуг чугула. Бо айтырыг ылаңгыя кызылчыларны дыка дүвүредип чоруур дээр болза частырыг турбас боор.

Кызылдың бажың тудар комбинады кажан ажыглалга кирип турда, республиканың чону аңаа дыка өөрүп турган. Чүге дизе ук комбинаттың күчүзү улам улгадыр, түттунган бажыңнар көвүдээр база оларның шынары экижиир. А эң кол чүүл —кижилер чоокку үеде бажың алырынга идеген турган. А комбинат кажан ажыглалга кирген соонда, ылаңгыя Кызыл хоорайга чаа түттунган бажыңнар чыл санында немежип турган болбайн аан. Ындыг-даа болза үе чаңгыс черге турбас деп чүве бар болгай. Чурт рынок харылзааларынче шилчип турар бо үеде комбинаттың чүгле элезин безин алыр чери ам бергеден турар апарган. Чүге дизе элезин карьери моок мурнунда комбинаттың долу эргезинге хамааржып турган болза, ам ону бир кооператив ээлеп алгаш, харын мырыңай ол чугула түдүг материалын комбинаттың бодунга аар өртекке садып турар апарган. Чамдык таварылгаларда комбинат элезин-биле долу хандыртышмайн турарындан, ажылга саадаашкыннар тура бээр апарган. Чүгле элезин эвес, харын оон-даа нарын (садып, тып алыры аан) түдүг материалдары ам ховарган. Оларның өртекүнези кедергей аар болу бергенинден комбинат чамдык үелерде сан-хөө талазыбиле бергедээшкиннерге база таваржып турар. Бо бүгүден келзе-келзе чаңгыс когараар амытан —ээлчегде чурттакчылар, амыдыралдың өскедаа тудуглары.

ЧҮРҮКТАРДА: бергелер турза-даа, комбинаттың коллективи белен продукцияны тудугларже чорудуп турар.

КЫЗЫЛДА ӨРТЕКТЕР КАНДЫГЫЛ?

Кызыл хоорай. Инек эъди (килограмм. да)—15 рубль, хаван эъди—17.20, 1 дагаа эъдиниң өртээ ортумаа-биле 55-60 рубль, морковь —4, помидор —6-7, арбуз — 3, дыня —4, капуста—1 рубль 50 көпеек, 1 стакан тайга тооруунуң өртээ 3 рубль, 1 стакан тарымал тооруктуң өртээ 1 рубль.

Кызыл хоорайның рыногунда өртектер өске хоорайларның рыноктарында өртектерден ылгалбас, а чамдык продуктуларның өртээ өске хоорайларда өртектерден аар болуп турар. Бир эвес Тываның будурулгелери, кооператорлары, арендаторлары кедээ ажыл-агый продукциязын будурерин көвүдетпес болза, өртектер ам-даа өзер. Өртектерниң улгатканын кымга чарбыыр бис? Кызымак ажылдан, хөй бараанны, чем аймаан будурер болзувусса, ынчан өртектер республикага чиигеп, ону өске девискээрлерге аар өртекке садып болур бис. Шыдаар бис бе?!

«Шынның» кедээ ажыл-агый кылдизи.

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений, в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, а также клетки «ПВ—МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Союзпечати.

СОРУКТУГ МАЛЧЫН

1985 чылга чедир ол чолаачылап ажылдап турган. Колдуунда малчыннарның сиген-ширбиижин сөөртүп, оларны кыштаглар, чайлагларже көжүрүп, белеп эвес ижин көрүп келген. Бир катап малчын Д. К. Ховалыгның аалынга сиген сөөртүп чедире берген. Малчының бажынынга шайлап, хөөрежип олурда, «Бистиң назы-харывыс улгады берди. Совхозтуң малчыннары колдуунда улуг назылыг улустар-дыр бис» — деп, Дадар-оол Күдерекович чугаалаан. — Аныяктар мал ажылынга белеп ижикпестирлер. Малчыннап көрем. Мал эдерер болзуңза, тодуг-догаа чоруур сен. Малчыннаар болзуңза, сен-ие шыдаар боор сен». Хоочун малчының сөглээн сөстери чолаачы Дугаар-оол Ондарны бодандырыпкан. Малчыннап көрае-даа кандыг боор деп, ол сагыш анны берген. Бажынынга келгеш, өөнүн эези-биле чугаалашкан. Баштай дээреэниде чугаа шуудавайн барган. Малчыннаары берге, сөөлгү үеде оор-сук база кедерээн...

Бир эртен эрте тургаш, сарыг шайын хайындырып, ооң үстүн оран-таңдызынга чажып, шайлап алгаш, чоруурунга белеткеии берген.

—Мындыг эрте кайнаар баарын ол? — деп, кадайы айтырган.

— Директорга баарым ол — деп, Дугаар-оол Доваай-оолович чугаалаан. — Малчыннаар дугайында чугаалажып көрейн.

— Бодун-на билип көр — деп, кадайы чугаалаан.

«Туда кадарар болза, оорсукка канчап алзыр боор...» деп конторажe чоруп олура, ол боданган.

—Мындыг эрте чүнү канчап чорууруң ол? — деп, мендилешкен соонда совхозтуң директору айтырган.

— Сүмележир дээш келдим, дарга — дээш, Дугаар-оол Доваай-оолович малчыннаар дугайында бодалын илереткен. Директорбиле ол элээн үр-ле чугаалашкан. Малчыннаар деп шиитпир хүлээп алыры белеп эвес херек. Оон чолаачының моон соңгааргы ажылы, амыдыралы хамааржыр болгай. Чолаачының малчыннаар деп шиитпирлээнии директор деткеп, бир эвес малчыннай бээр болаа, бүгү талазы-биле дузалажырын аазаан.

Баштайгы чылдарда чаа малчыннап эгелээн өг-бүлеге берге-ле болган. Алыс черле малчын уктуг тыва кижилер болгаш, мал-маган азыраарының эвин тып, кызын ажылдап эгелээнер. Өске малчыннарның арга-дуржулгазын өөренип, совхозтуң тускай эртемниглериниле сүмележип, ажылдап турганнар.

«Октябрьның 30 чылы» совхозтуң малчыны Дарышмаа Орус-ооловна Куулар-ның өг-бүлези аренда кергээзи ёзугаар ажылдап, бедик көргүзүглерни чедип алганы Дугаар-оол Ондарга база өөредиг болган. Дарышмаа Орус-ооловна плаидан ажыр алганы хураганнарны малчыннарга шанап кылдыр бээри оларның ажылынга идиг болган. Чижээлээрге, «Алдан-Маадыр» совхозтуң мурнакчы малчыннары Маадыр-оол Монгуш, Куртугбай Ондар, Маадыр-оол Ооржак, Адар-оол Монгуш дээш, өскелер-даа 10-дан 52 чедир хураганнарны алганнар. Малчыннап ажылдаарының ажык-дузазын кижилер херек кырында биле бергеннер.

Дугаар-оол Ондарның өг-бүлезиниң көргүзүү чылдан чылче экижип олурган. Сөөлгү чылдарда чүгле Карл Маркс аттыг совхозта эвес, а республиканың малчыннарының аразында шырак көргүзүглериниң бирээзин апарган. 1989 чылда төрүүр чүс хойдан 100 хураганны алган, а 1990 чылда 122 хураганы, 1991 чылда төрүүр 100 хойдан 154 хураганны алган. Чүгле хураганны эвес, а дүктү база чылдан чылче көвүдедир кыргыл ап турар апарган. Бир эвес 1989 чылда бир хойдан-на 2,9 килограмм дүктү алган болза, бо чылын 4 килограмм болган.

Бедик күш-ажылчы көргүзүглери дээш мурнакчы малчынны Наадымче чалаан. Дугаар-оол Ондарны көргүзүү республикада эң шыырак көргүзүглериниң бирээзи. Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозтуң мурнакчы малчыны Даш-оол Кыргыс, харын 100 хойдан 160 хураганны алгаш, Дугаар-оол Ондарны мурнапкан.

Эки кылган ажыл — элеп читпес алдар. Малчынның күш-ажылын Тываның Агроүлетпүр эвилели бедии-биле үнелээн, «Москвич» машинаны ээлчег чок садып алырының чөпшээрели-биле садып алган, даараныр машина-биле шаннаткан.

Амгы үеде малчын кыштаглаашкынга кончуг шыңгыы белеткенип, ниитиниң малын хүр кыш ажырар деп турар. Бодунуң күжү-биле 20 тонна ажыг сигенни белеткеп алган, кургаг өдекти бөлген, кыштаның септелгезии доозуп турар. Сесегенин Шат ужунда ооң кыштаа колдуунда белеп.

Уйгу-дыш деп белеп бодавас эрес-кежээ малчынның ажыл-ижи будүнгүр-ле болзун.

Хеймер-оол МОНГУШ.
Тыва Агроүлетпүр эвилелиниң килдие эргелекчизи.

СЭКП-НИҢ ӨНЧҮЗҮН КАНЧААРЫЛ?

СЭКП-ниҥ ажыл-чорудулгазын түр соксатканы чурттакчы чоннуҥ аҥгы-аҥгы бөлүктериниҥ «үзел-бодал» талазы-биле удур туржушкунун үлам чидиглендирген. Аҥгы-аҥгы политиктиг партияларыҥ, а ол ышкаш улус өредилге, культура, суд чорудуунуҥ албан черлериниҥ аразында партияҥ өнчүзүн үлежири-биле холбашкан «хамаарылгаларны тодарадыры» чоруп турар. Ол дугайында дараазында СЭТА-ныҥ корреспондентилериниҥ дыннадыглары:

МОСКВА. Аҥгы-аҥгы бөлүктериҥ төлээлекчилериҥ каттыжып тургусканы Коммунистериҥ чаҥгыс эви дээш деп комитет чурттуҥ коммунистеринге кыйгырыг үндүрген. СЭКП-ниҥ ажыл-чорудулгазын Конституцияга дүүшпес ёзу-биле хоразыныҥ, оон удуртулгазыҥ хөделиишкин чок чоруунуҥ түҥнелинде партия организастыг политиктиг күш болуруп соксаткан деп, олар мөгеглээн. Ынчалзажок оппозицияны дүжүр октапкаш, эрге-чагыргалар чурттуҥ мурнунда туруп турар айтырыгларыны шиитпирлеп шыдавас деп, комитет кежигүннери санап турар. Оларныҥ бодап турары-биле, оппозиция херек, партия херек, ону коммунистериҥ боттарыныҥ инициативазы-биле адаандан катап тургузар херек, СЭКП-ниҥ эткелдарын чидирген удуртукчуларын ынаар киирбес херек.

Комитеттиҥ кежигүннери Коммунистиг партияны катап тургузар талазы-биле инициативчи бөлүктерге каттыжарынче, оларны түс чер эрге-чагыргаларыҥа бүрүткедиринче, коммунистер партиязын катап тургузарыныҥ съездизиниге делегаттарны сонгуурунче коммунистерни кыйгырып турар.

БИРОБИДЖАН. Ында РСФСР-ниҥ КП-зиниҥ обкомунуҥ бажыныҥ кым алырыныҥ талазы-биле шын-на ёзу-биле «тулчуушкун» деп адап болур маргылдаага юристер тиилеп үнген. ЕАО-нуҥ облкүүскомунуҥ шиитпири-биле ону суд органнарынга дамчыткан.

Ынчалзажок ол үш муҥ дөрбелчин метр шөлдүг көскү, аяныг бажыҥ дээш өске кордакчылар дүжүп берипкен-даа болза, Биробиджанныҥ пединституту ол дээш эргезин амдаа турушпушаан. Институттуҥ делегациязы Москваже РСФСР-ниҥ Дээди Совединден шыны дилеп чорудукөн. Студентилер мурнуку обком бажыҥныҥ чанынга майгыннар тикшеш, пикеттер тургузар бодаан, ынчалзажок милиция ону корум-чурум үрээшкини деп санаан, ындыг үүл кылырын хораан.

ЛИПЕЦК. Ында оон мурнунда Политиктиг чырыдыышкын бажыныҥ библиотеказының номчулга залынга ёзулуг-ла тулчуушкун болган. Аҥаа-тайылбырлал, философия, чечен чогаал, публицистика талазы-биле хөй-хөй номнар шыгжаттынган турган. Ам оларны педагогика институту биле хоорайныҥ төп библиотеказы былаажып, хунаажып ап турар. Улус депутаттарыныҥ область Совединиҥ президиумунуҥ шиитпири-биле Политиктиг чырыдыышкын бажыны турган оран-бажыҥга чурт-шинчилел музейин киирерин планнаан.

ЭЛИСТА. Калмыкияныҥ найысылалыныҥ улус судтарыныҥ сес составыныҥ кайызыдаз октябрь 1-де боттарыныҥ албан-хүлээлгелерин күүседиринче кирбээн. Суд ажыллакчылары чартык хүннүң сагындырыглыг забастовказын чарлаан. Оон чылдагааны чүл дээрге тус чер эрге-чагырга организары РСФСР-ниҥ Президентизи Б. Н. Ельцинниҥ компартияныҥ бажыҥнарын судтарга бээр дугайында айтыышкынын күүсетпээни боон турар.

ЧЕЛЯБИНСК-70. Бо совет хоорайны американнар үжен ажыг чыл иштинде дилээш, тып чадашканнар. Түгле каш чыл бурунгаар Теп разведка эргелелиниҥ сай. гарыкчылары хөй-хөй «почта хааржактарыныҥ» аразындан дилеп турганын тып, харын-даа хоорайныҥ космостан тырттырган чуруун алганнар. Бистиҥ ядролуг октарывысты чогаадып, кылып турар ол хоорай дугайында ындыг чегей медээлер америк болгаш делегей хөй-нинтизинге билдинмес боон артып турган.

Ынчаарга атомнуг энергетика болгаш үлетпүр министриниҥ оралакчызы, профессор В. Михайловтуҥ Челябинск-70 хоорайны барып көөр чалалгазын СЭТА-ныҥ фотокорреспондентизи аас-кежик кылдыр хүлээп алган. Ында техниктиг физиканыҥ Бүгү-эвилелдиҥ эртем-шинчилел институдунга чедип, эҥ шыҥгыы чажытка турган ажылдарны — совет атомнуг бомбаны кылып турарын көрген.

ЧУРУКТА: институттуҥ конверсия ёзузу-биле чаа продукциязы — дозиметр.

В. Веленгуриниҥ фото. зу.

ХАМААТЫЛАРНЫ ДОРАМЧЫЛААР ЭРГЕ КЫМДА-ДАА ЧОК

Мен бөдүүн журналист, 1985 чылдан бээр пенсияда хамааты кижи мен. А силер, Кызыл-Эник Кыргысович, чүгле журналист эвес, харын хөй дакпыр алдар-атыг, чүгле Тывада, Эвилелде эвес, харын делегейниҥ хөй чурттарында безин сураглыг чогаалчы кижи-дир силер.

Силерниҥ ачанар Кыргыс Суванович Кудажыны кончуг эки билир мен: тергиин ак сеткилдиг болгаш чүгле Улуг-Хемге, Чаа-Хөлге эвес, бүгү чуртка алдарлыг, хөй орден-хавыяалыг кижи турган. Фронтуга Ада-чурттуҥ Улуг дайынныҥ кадыгдошкун чылдарында бодунуҥ хөй малын халаска берген, оон үлегери-биле Улуг-Хемниҥ, Чаа-Хөлдүҥ арат чону, оон иштинде мен база-ла маадырлыг Кызыл Шеригге эвээш эвес мал-маганывысты, ылаҥгыя аъттарывысты берген бис. Ол дугайында Чаа-Хөлдүҥ, Улуг-Хемниҥ кожуун даргазы турган, ам Кызыл хоорайда чурттап олурар М. Кончук, күш-ажылдыҥ хоочуну, амгы үеде база Кызыл хоорайда О. Лопсан-Серен олар дыка эки билир. Кыргыс Кудажы фронтуда Кызыл Шеригге белекгерни чедиреринге киришкен, аҥаа гвардейжи атты тывыскан, ынчангаш оон чаҥгыс чер-чурттуглары «гвардейжи Кудажы» дижир турган бис.

Кыргыс Суванович Кудажыны дыка хүндүлээр турган мен. Тывага Совет үениҥ эгезинде баштайгы соҥгулдалар 1945 чылдыҥ апрель 29-та болган. Кыргыс Кудажыны ССРЭ-ниҥ Дээди Совединиҥ Националдар Совединиҥ депутадыгза соҥгуур дээш агитацияны Чаа-Хөлге, Хереме сумузунга чорудуп турдум. Харын ол соҥгулдаларны Херемеге эртиреринге киришкен мен. К. Кудажы дээш ол сумуныҥ соҥгукчулары 100 хуу бадылаанын ам-даа утпаан мен. Ынчан чээрби харлыг турдум.

... «Деткимче» деп солуныҥ 3-кү номери ам мээҥ холумда бо: ында силериҥ чүүлүнерни база катап номчуп, сайгарып олур мен, Кызыл-Эник Кыргысович. Ынчаарга «янган» деп сөс тыва дылда эҥ-не бужар сөс болгай. Бурят националдыг болгаш тыва дылды эки билир эртемден Г.-М. Такпанаков Тывага хөй чылдарда ажылдаан улуг угаанныг кижи. Бир катап арай сарыыл чок эр (тыва эш) «яҥган» деп сөстүг эдиптерге, Такпанаков башкы ону дыка буруудаткан болгаш ол сөстүҥ бужар утказын тайылбырлаанын дыннаан мен.

Силериҥ чүүлүнер депутаттар Ч.-Д. Б. Ондарга болгаш Г. Ч. Ширшинге адрестээн болду. Ынчаарга Алексей Дугержаа ол эштерге чашпаалаш, ажык чагааны авторга бижип турар-дыр деп, кым-бир кижиниҥ мени буруудадыр, чемелээр барымдаазы чок: эштер Ондар болгаш Ширшин амгы үеде албан-дужаалда эвес-ле болгай. Силер, Кызыл-Эник Кыргысович, бо удаада улуг алдагдалды кылган-дыр силер деп санаар мен. Халашкан эштерии ынчаар

Саналдар, бодалдар

куду көрүп, бак сөглеп, дорамчылаарга, солуҥга бижирге канчап-даа таарыппас, РСФСР-ниҥ Кеземче кодекизиниҥ 131 үүлүн силер билир ужурлуг силер, Кызыл-Эник Кыргысович. Ынчангаш бодунарыҥ буруулариы демги эштериҥ мурнунга парлалга дамчыштыр илергейлээригерни силерге сүмелеп тур мен. Кызыл-Эник Кыргысович. А «Деткимче» солуныҥ редактору В. С. Салчакты бичии-даа чемелевес мен: автор кижи бодунуҥ үүлүнүҥ шынныы болгаш шынзрлыы дээш хоойлу мурнунга харыылаарын Парлалга дугайында РСФСР-ниҥ Хоойлузунда айыткан болгай.

Ынчаарга солуннарга мегелеп бижирге, өске хамаатыларны дорамчылаар чамдык кижилер сөөлгү чылдарда Тывада бар апарган. Оларныҥ үүлдеринге номчуурга, кылынхалаг эзирик кижи чалчыттыныҥ олургаи ышкаш. Ындыг авторларыҥ үүлдеринге онза айыылдыы — хамаатыларны дорамчылаары, нүүлдээри болуп турар.

Район деңнелинге хөй чылдарда прокурорлап, судьялап чораан хоочун юрист эш Серик-оолдуҥ үүлүг чоокта чаа «Тыва Республика» солуига парлаттыгаан. Ук үүлдө хөй фактылар-биле чөпшээрежир мен. Ынчалзажок бир хамаатыны силер политиктиг буруудадыышкынга онаап, илдепке нүүлдээн-дир силер. Хамааты кижини эктыг черге нүүлдээни дээш бир чыл чедир хосталгазын казып шиидери РСФСР-ниҥ Кеземче кодекизиниҥ 130 үүлүнде көрдүгенин юрист эш Серик-оол эки билир ужурлуг. Мен юрист эвес мен, ынчалзажок хоойлуну хүндүлээр мен.

Бистиҥ республиканыҥ Күрүнеиниҥ айыыл чок чорук комитединиҥ даргазыныҥ оралакчызы турган А. С. Борбак-оолдуҥ 1945 чылдан бээр база дыка эки билир мен. Элээн үр үеле чаҥгыс шугумга кады ажылдап, оон удуртулгазыныҥ адаанга Тывага совет үениҥ эгезинде турдум-даа. Тывага репрессияларга А. С. Борбак-оол кажан-даа киришпээн, харын актыг черге шиитиргеи хөй кижилериҥ херектерин сайгарарына, оларны агартырынга ол киржип, чаагай херекке улуг үлүүн киргеи болгаш төөгүүнүҥ архив материалдарынга үндезилээш, тускай номну тыва дылга бижээн кижи, ол номнуҥ орус дылче очулгазы колдуунда доозулган болгаш республиканыҥ орус дыл кырынга үнүп турар солуннарыныҥ бирээзинге чоокку үеде парлап эгелээр боор. Тывага репрессияларга Артем Борбак-оолдуҥ киришпээнин хоочун чекист М. Дукар болгаш өске-даа эштер эки билир.

Хүндүлүг эш Серик-оол! Мен бодаарымга, хоойлуда көрдүнгенин ёзугаар эш Борбак-оолдуҥ мурнунга буруунарны миниир болзуҥарза, эки-дир. Ынчанмас болза, хамааты Борбак-оол судка хомудалды киирер эргелиг.

Массалыг информация чепсектеринге шын эвес медээ тарадыр, хөй-нинтинии бодалын будалдырып, төөредир кедергей харыысалга чок чоруктун Тывада нептерээн хөй фактыларыныҥ дугайында айтырыгны дүргеи сайгарып көөрүн, тускай чугаалажып көөрүн Тыва Республиканыҥ парлалга болгаш информация комитединиҥ даргазы М. М. Сүге-Маадырга сүмелеп тур мен.

Алексей ДУГЕРЖАА.
Журналист.

Номерден номерже

А. АВТОРХАНОВ.

СТАЛИН КАНЧААР ӨЛГЕНИЛ?

• Номдан үзүндүлер •

(Уланчызы. Эгезин № № 156—166 «Шында»).

Сталин сөөлүнде Эренбургтуҥ илергейлээн бодалыбиле үш койгунну ТК боолап алыр бодаан: бирээде, совет еврейлерни Сталин шөлүүр деп бодап турда, бистер аиаа олурбаан бис, ийиде, Сталин бистиҥ дузавыс-биле өлген, үште, кезээде Сталин-биле кады турган Берия бистиҥ талавысче шилчээн. Сталинче эмчилерни озалдаашкын-биле келдирткении ооҥ сөөлүнде Хрущев база бадыткаан.

Эренбургтуҥ даштыкыга чугаазыныҥ сөөлүнде бир чыл болганда — 1957 чылда СЭКП ТК-ныҥ Президиум кежигүнү болгаш секретары турган, ооҥ сөөлүнде Нидерландыга ССРЭ-ниҥ элчини болган Пономаренконуҥ чугаазын Кремль организастаан. Пономаренко ооҥ мурнунда Эренбургтуҥ чугаазын бадыткаан. Ол ТК-ныҥ кежигүнү, ССРЭ-ниҥ даштыкы чуртта элчини болганда, ооҥ чугаазы делегей солуннарынга дораан парлаттынган. Пономаренко мынча деп чугаалаан: 1953 чылдыҥ февральдыҥ төнчүзүнде Сталин ТК-ныҥ Президиумунуҥ хуралын чыылдыргаш, «хоралакчы эмчилерниҥ» өчүктерин дыннаткан. Партияныҥ болгаш күрүнеиниҥ көскү ажылдакчыларын «хоралакчы эмчилер» канчаар хораннап, өлүрүп турганын чугаалаан. Еврейлерни Ортоо Азияже шөлүүр дугайында доктаалдыҥ төлевилелин Президиум хуралынга бадыладыры-биле Сталин киирген. Ынчаарда Молотов болгаш Каганович ТК-ныҥ Президиумунуҥ хуралынга чүве чугаалаваш, еврейлерни шөлүүр чорук чурт иштинге болгаш делегейге таарымча чок байдалды тургузар апаар. Сталинниҥ телевилелинге төөшээрешпээн дээш хуралга олурушканнарны ол шыҥгыы буруудадып, оларга кыжанын эгелээн. Ынчаарга ТК-ныҥ Президиум кежигүнү Каганович база катап шыҥгыы медеглел кылып, бодунуҥ кежигүн биледин (ТК-ныҥ Президиум кежигүнүҥүҥ биледин) үзе соккаш, Сталиниҥ столунуҥ кырынче октапкан. Каганович бодунуҥ чугаазын дараазында сөстер-биле дооскан: «Сталин бистиҥ чуртувусту бужартадыр турар-дыр». Ол үеде Сталин моорап кээп дүшкен. Ооҥ сөөлүнде Берия мынча деп медеглээн: «Каржы дайзын өлген-дир. Бистер — хостуг болдувус». Кажан Сталин караан көрүп келирге, Берия ооҥ мурнунга дискек кырынга олурупкаш, буруузун миниип, дилег кылып эгелээн.

Пономаренко ындыг чугааны кылган сөөлүнде даштыкыда хөй кижилер мындыг айтырыгны салган: «Сталин бодунуҥ өлүмү-биле өлген бе, азы ону өлүрүп кааннар бе?»

Сталинни өлүрер дээш ТК-ныҥ Политбюрозүнүҥ кежигүнинери сүлчээнии организастаан дээрзинге ол бүзүрээн деп, Эренбург бадыткаан. Ооҥ ынай Эренбург мынчаар чугаалаан: «Партияныҥ XIX съездизиниҥ сөөлүнде Сталин истелтелинде «Тиран (кадыг-дерзии чагырыкчы —ред.) өлген, өлүг»— деп алгырып, өөрүшкүзүн чажырып шыдаваан. Ол үеде Сталин карактарын ажыдып келген. Чок, ам-даа өлбээн, Маленков, Хрущев, Молотов өрээлден үнүп чорупканнар. Кажан-даа, каяа-даа хоранныг ампулалар ап алган чоруур Берия бодунуҥ өжээнниг тергиидекчизи-биле иелээн арткан. Түгле беш шак эрткенде (оруктарда тайгаташкыннар аажок деп чылдак тудуп) эмчилерни кый дээн.

Хрущевтуҥ, поляктарныҥ, француз журналдыҥ тайылбырлары ындыг-дыр. Ооҥ бичии бетинде (1963 чылдыҥ март 8-те) совет интеллигенциияныҥ төлээлекчилери-биле ужуражылга үезинде чугаа кадында Сталинниҥ өлгенинге Берияныҥ өөруп турганын, харын-даа ооҥ әрте олуп каарынга сонуургалдыг турганын Хрущевтуҥ элдээрти чугаалаанын онзалап демделээри эргежок чүгүлә болуур ужурлуг. Бир эвес Сталиниҥ өлүп каарынга чүгле чаҥгыс Берия сонуургалдыг турган болза, ону, ам барып кажан-даа хоран ап алган чоруур кижини, чүге-даа удурланыр харыы чок апарган, аар аарыг Сталин-биле иелдирзин канчап арттырып каар боор?

Ынчап көөрде бо ийи эгеге Сталиниҥ өлгенииҥ дугайында беш тайылбыры, даап бодаашкынынары сайгарып көрдүвүс ышкажыл. Оон аҥгыда алдыгы тайылбыр база бар болдур ийин. Келдегелге таваржып, агартынган хоочун большевиктериҥ талазындан ол тайылбыр үнүп келген.

Дириг тургаш-ла агартынган хоочун большевиктериҥ дыка хөйү Сталиниҥ ужур-дүрүм чок херек үүлгедиишкиннерии истеэр комиссияларныҥ ажылынга идепкейлиг киржип, аҥаа көскү черлерни ээлеп турганнар. Оларны хамыктыҥ мурнунда дараазында чүүл сонуургадып турганы чугаажок: Сталин канчап черле өлүп калганыл, ол канчаар болганыл?

Оларныҥ бо талазы-биле даап бодаашкыннарыныҥ тыптып келириигже Хрущевтуҥ салдары улуг турган болур ужурлуг, оларныҥ мурнунга ол бодун мөзүшынар талазы-биле агартырын орадашкан болбайн аан; Сталиниҥ чайладып каарыныҥ ёзулуг эгелекчизи ол — Хрущев, а оҥ «хирлиг, бужар ажыл» Берияга онаашкан дээр хевирлиг кылдыр аан. Ынчалза-даа Сталиниҥ өлгенииҥ байдалдарын сайгарып көрүп тура, ону улуг-ла херекке албаан мен. Чүге? Мында ийи чылдагаан бар: бирээде, ол тайылбырныҥ кажан, каяа, канчаар тыптып келгенин илередип тодарадыры моон, даштыкыдан, болдунмас, ийиде, хоочун большевиктериҥ чамдык чугааларында хрущевчу салдар дыка иле көскү. Ынчалза-даа кижи бүзүреп болгу дег үүлдер ында база бар.

Ону ёзугаар алыр болза, февраль 28-тен март 1-ге чедир хүннерде болуп турган үүлдер Хрущевтуҥ чугаалааны ышкаш эгелээн боон турар: дөрт кижи, шынап-ла, Сталинге четкен болгаш шупту кады, бир демниг, хөглүү аажок чемнеҥгеннер. Ынчалза-даа ол ужуражылга Сталиниҥ эвес, Маленковтуҥ саналдааны-биле болган. Ол ону март 2-де Министрлер Чөвүлелиниҥ хуралынга чугаалажыр айтырыглар талазы-биле Сталиниҥ айтыышкыннары херек деп сылдаг-биле кылган. Соҥ мурнунда чеди хонук бурунгаар Сталин ТК-ныҥ Президиумунуҥ Бюрозунга «хоралакчы эмчилерни» шиидер суд чорудулгазын март ортаа үезинде болур деп дыҥнаткаш, оларга ССРЭ-ниҥ чиҥгине прокурорунуҥ адын салган «Буруудадыр доктаалдыҥ» хоолгаларын берип каан турган. Ол документ болгаш Берияныҥ хартаачызы чиҥгине прокурор Сафоновтуҥ Сталин-биле чугаа соонда кылган тайылбыры Сталиниҥ ёзулуг күзел-бодалдарыныҥ дугайында чиҥзиниишкиннерден чүҥү-даа арттырбаан. Оон аҥгаш көөрге мындыг, дайын үезинде американнар боттарыныҥ агентура точкаларын чүге Кремльдиҥ эмнелге-санитар эргелелиигже эвес, харын-даа ТК-га (Лозовский) болгаш Күрүнеиниҥ айыыл чок чорук министерствозунга (Абакумов) тургузуп ап шыдаан. Англилер ол бүгүнү шуутла дайын мурнунда тургузуп алгаш, дайын үезинде улам калбартып, олче ТК-ныҥ кежигүннери Кузнецов, Попков, Родионов оларны элээдип алганнар. Армияныҥ дугайында чүгле Василевский, Говоров, Штеменко, Конев сугларны хоранхаар деп турган дээрден башка, өске чүү-даа чок болган. Ынчалза-даа ону номчуп орарга, Жуков, Воронов, Юмашев, Богданов дээн ышкаш кыдыглаткан маршалдарныҥ аҥаа сонуургалдыг боон болуруҥүн көскүзүү аажок болган. Жданов биле Щербаковтуҥ өлүмүнге кымныҥ сонуургалдыг болганы билдинмес боон артып калган. Ынчалза-даа оларга Берия биле Маленковтуҥ ындыг-ла кончуг эки эвес хамаарылгалыг турганын шуптузу билир турганнар. Ынчангаш Сталин Ждановту, шынап-ла, өлүрген болза, ону Берияныҥ холдары-биле өлүрген болур ужурлуг. Кировту —Ягоданыҥ холдары-биле дөмей аан.

Чаҥгыс сес-биле чугаалаарга, эмчилер шиидилгезибиле херек доозулбас, а 1937 чылда ышкаш эвээш эвес Политбюро кежигүннериниҥ баштары чаштаар хире апарган. Берия, Маленков, Хрущев болгаш Булганин олар ол документини аажок хынамчалыг өөренип көргеш. Хрущевтуҥ саналы-биле тургустунуп келген байдалды шупту кады чугаалажып көөр деп дугуржуп алганнар. Аҥнап чоруткан боон алгаш, Москва адаанда аргага ужурашканнар (дөрт хана аразынга мындыг чугааны кажан-даа чорутпас турган). Аҥаа мындыг шиитпир хүлээп алдынган — Сталиниҥ партияныҥ болгаш чазактыҥ ажыл-херектеринге оон киржир аргазы чок кылдыг аараанындан бүгү албан-дужаалдарындан халажырын саналдаар. Ынчалза-даа Сталин үе ойнап аары-биле кандыг-даа документиге ат салгаш, оон соонда оларны уэткап каап болур-ла болгай. Ам канчаарыл? Хрущев Берияга мынча дээн деп чүве бар: «Лаврентий Павлович! Мындыг херектерге бажыҥ катканы-на болгай, бис хөөкүйлерде чүү боор, демей-ле билир чүвевис бар эвес, Сталин ам-даа дириг чорза-даа, партияныҥ-даа, чазактыҥ-даа херектеринге ону киирипкен дээр болза, чүнү кылза эки ирги?».

(Уланчылыг)

ДЖ. БУШТУҤ БЕЛЭЭ

Вашингтон администрация делегейге хеп-хенертен мэнаваан шериг-политиктиг онза саналды үндүрген. АКШ-тыҥ президентизи Дж. Буш телевидение дамчыштыр нацияга чүве чугаалап тургаш, бүгү чурттарда бар америк чер кырыныҥ тактиктиг ядролуг чепсектерин чок кылыр дугайында бодунуҥ шиитпирин чарлаан. Ол ышкаш АКШ суг кырыныҥ корабльдеринден, суг аллаанын хемелериндеи, эрик чогунуҥ шериг-далай күштериниҥ ужар үүлүнден тактиктиг ядролуг чепсекти ап кааптар. Оон аҥгыда президент стратегтиг халлакчы чепсек талазы-биле керээ ёзугаар үзуткаары көрдүнген ядролуг чепсектиг бүгү стратегтиг бомбалакчы самолёттарныҥ болгаш ракеталарныҥ дайынчы белен байдалын эвээжедир талазы-биле хемчеглерни доп-дораан алырын чарлаан.

Президентиниҥ парлалга секретарыныҥ чугаалааны-биле, Дж. Буштуҥ инициативазы «АКШ-тыҥ национал камгалал талазы-биле туружунуҥ эргилделиг үүлү болур». Олар америк стратегтиг доктринаны эде көргенииҥ дугайында турар.

Оон-биле чергелештир, «Нью-Порк таймс» солуннуҥ делегеглээни-биле, ол дээрге ядролуг чепсекти кызырарыныҥ кайыдаа чурттуҥ талазындан көступ көрбээни чаҥгыс талалыг шуут-ла дүүштүрүлге чок кызырыышкыны боон турар». Ындыг, бодунга айыыл тургузар базымны кылырынче америк администрацияны чүү чүве албадааныл?

Бирээде, эде тургустунуушкун чылдарында Совет Эвилели дыка улуг чергелиг өскерилген, ынчангаш ынаар оон мурнундаазы дег, ядролуг чепсекти шыгаап алган орары канчап-даа таарыппас апарган. ССРЭ-де тоталитарлыг ёзунуҥ бууранын чаа политиктиг туруштарыны ажыллап кылыр дугайында, совет-америк болгаш нинтизи-биле делегей кады ажылдажылгазыҥ принципиалдыг чаа деңнелче көдүрериниҥ дугайында айтырыгны бөгүнде тургускан.

Ийиги чылдагаан, а американнар ону чажырбайн-даа турар, ол дээрге совет тактиктиг ядролуг чепсектиҥ курлавырларыныҥ талазы-биле дүвүрел, ол август сүлчээзиниҥ үезинде дыка коргунчуг апарган турган. Сүлчээ буураан, ынчалзажок чарлып, бүстүп турар чуртта политиктиг авантюристериҥ холунга барып болур ядролуг чепсектиҥ моон соҥгаргы салымчолуныҥ дугайында американнарныҥ дүвүрели хевээр артган. Мындыг байдалдарда инициативаны АКШ-тыҥ президентизи бодунуҥ холунга алыр деп шиитпирлээни ол. Ындыг саналдарны үндүргеш, ол ССРЭ-ни боттарыныҥ үлегери эдереринче, чер кырыныҥ эвээш ырзкыылдыг ядролуг чепсектерин үзуткаарынче чалааны ол. «Совет ядролуг күрлавырлар амгы үеде национал айыыл чок чоруктуҥ чепсээ болурундан, оларга шуут артык үүрге апарган боор» — деп, Дж. Буш медеглээни.

М. ПОЛЯКОВ.
(СЭТА).

Төмбүрзектиҥ судалы

НЬЮ-ЙОРК. Афганистан тэлазы-биле бо чылдыҥ сентябрь 13-те кады хүлээп алдынган документилерни херек кырында боттандырар айтырыглар талазы-биле совет-америк консультациялар Каттышкан Нациялар Организациязында совет төлээ черииге средэ хүүнде эгелээни. Афганистанга туттурган совет шериглерии дүрген хостаарыныҥ айтырыын од документилерде бээа айыткан. Ийи күрүнелериҥ делегацияларыи ССРЭниин даштыкы херектер министриниҥ оралакчызы, ССРЭ-ниҥ КНО-да доктаамал төлээлекчизи Ю. М. Воронцов болгаш АКШ-тыҥ күрүне секретарыныҥ оралакчызы Э. Джереджян баштап турар.

ВАШИНГТОН. Американыҥ Каттышкан Штаттары 500 далай чадаг шериглерии болгаш аар чүүк дажыглаар вертолеттэрны Кубаныҥ девискээриндe бодунуҥ Гуантанамо шериг-далай баазазынче эрткен средада чорудупкан. Ынзар ол хире хөй вертолеттарны болгаш далай чадаг шериглерии октази чылдагааны: шериг эргилдези болган Гаитиден америк хамаатыларны көжуруп үндүреринге дузалажыры болур. Ол дугайында АКШ-тыҥ камгалал министерствозуиуҥ төлээлекчизи АП агентилелге дыннаткан.

Пентагоннуҥ төлээлекчизиниҥ дыҥнаткынын ёзугаар алырга, амгы үеде Гаитиде 7 муҥ хире американнар бар. Оларны Гаитиден көжуреринге америк далай чадаг шериглери киржир сорулгалыг.

Гаитиге шериг эргилдезииниҥ түҥнелинде чурттуҥ дүрүм ёзугаар чаазан дүжүрген сөөлүиле ында дүшкүүрлүг байдал тургустуиган.

ИНДИЯ. Пенджаб штатта терроризм хүн бүрүнүҥ болуушкуну боон артпышаан. Штаттыҥ чурттакчыдары доктаамал коргуушкунда болгаш дүвүрелде чурттап турар, чүге дээрге террористерге бичии-ле таарышпайн барган кижиже олар бөгүн азы даарта халдап болур.

ЧУРУКТА: боттар коргуушкунну ула дуп турар террори тообъектив мурну мындыг сүрлүг к руп алган. Көөр чорукту бичии тура кижизидип 12 — 13 харлыынд дар, «долу үне рист апарып б

Күрүне шаңналынга төлептиглер

ДАРГАН БИЛЕ ЭРТЕМДЕННИ

Эрте-бурун шагдан бээр салгалдар дамчып келзе-даа, а Тываның төөгүзүн бижик-билиг чоктуң хараазындан амгы салгалывыска долузу-биле чедирип шыдавааныывыс-ла шын боор.

Шынап-ла, иштинде чаш төлдү оол бе, кыс бе деп кым-даа тывызыктап, шын тыппас дээрзин кижи бүрүзү билир, а төөгүвүстү төөгүчүлер-ле коптарып шыдаар. Тываның төөгүзүн дыка хөй төөгүчү эртемденнер шыдаар шаа-биле тыва чонга бижип, улуг орукту иззэннер. Ол төөгүчүлерге, археологтарга кым-даа өөрүп чоруур.

Маңаа бир эртемдениниң дугайын чоргаарал-биле бижип көрейн. Тыва республиканың баштайгы төөгүчүлериниң бирээзи — Юрий Лудужапович Аранчын. Ол төөгү эртемнериниң доктору, хөй эртем ажылдарының автору, Тываның эртем-шинчилел институдунуң директору, салым-чаянныг, биче сеткилдиг, эш-өөрзүрек, хөй-ниитичи, бодунуң удуртуп турар эртем коллективинге хүндүткелдиг эртемден деп билир мен.

Ук эртемден бистиң республиканың Эрзин районунга төрүттүнген болгаш ол чер чурттуг, Ооң тыва дылга чутаазы барыын районнар улузу дег, арыг эвес-ле болгай. Ынчангаш эртемден ёзулуг тыва дылды эчизинге чедир өөренип, каш катап күш үндүргени таварылга эвес. Бо база төөгүчүнүң кызымак салым-чаяаны-дыр деп үнелээри артык эвес.

Тыва чонунуң төөгүзүн бижип, уламчылаар талазы-биле ажылын Юрий Лудужапович назы-хары улгатса-даа, ам-даа чарылбаан. Ылаңгыя алдан-маадырлар дугайында төөгүлүг очеркти ол бижээш, 1985 чылда Тываның ном үндүрер черинге парлаткаш, бүгү тыва чонга эң эки белекти сөңнээнинге өөрүп чоруур бис. Ол-дур, төөгүчү кижи ындыг болур ужурлуг. Утка-шынары-даа, сөс-домаа-даа арыг тыва, эң солун. Ында кол чүүл болза алдан-маадырларның тура халышкынын онзагай бижээн. Бо өгбелерниң дугайын төөгүүрү — эң берге, эң нарын ажыл дээрзин кижи бүрүзү билир. Ынчалза-даа Юрий Лудужапович чонга номун бараалгадып шыдаан-даа, өөреткен-даа. Ук ном алдан-маадырлар тура халышкынының 100 чыл оюнга таварыштыр бижиттингени таварылга эвес. Эң чугула төөгү документизи-дир. Бис ону кезээ мөңгези-биле шыгжап, келир үениң салгалынга дамчыдып бээр ужурлуг бис.

Алдан-маадырларның тура халышкынын төөгүп бижири нарын-даа, берге-даа. Бо талазы-биле Юрий Лудужаповичиниң кызымак, могаг-шылаг чок эртем ажылын үнелевес аргавыс чок. Ынчангаш Тыва республиканың Күрүне шаңналынга төлептиг болгаш ачы-хавыязы улуг. Бодувустуң тыва чонувустуң ат-алдарынга-даа чоргаарланыр апаар бис. Бедик шаңналды бистиң ынак төөгүчүвүске тыпсып, кандыг-даа кызыышкын, адаарган чокка, республиканың бүгү чону деткиир болза эки. Тываның төөгүзүн чыыр талазы-биле Юрий Лудужапович Аранчының киирген үлүү улуг. Ол ышкаш Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозтуң хоочун дарганы Орлов Эртинеевич Сарыгларны база Күрүне шаңналынче идип үндүрзе деп бодалдыг мен: Алдан-маадырлар тура халышкынының 100 чыл оюнга Сарыглар Эртинеевич кажан-даа төөгүге уттундурбас, кайгамчык тураскаалды кылган. Республиканың бүгү төлээлери ол тураскаалды 1985 чылда аажок үнелээнин немеп каары артык эвес боор.

Оргу-Шөл ындында Акче ажар арт кырында тургускан тураскаалда саадакта каң хожуула баштыг октарның уштары өг дүндүүнден көстүп келген кылдыр сиилбээн. Ынчаарга ооң кедезинде даг бажында аъттыг маадырның тап-билээ чортуп бар чоруурун дүрзүлээн. Алдан-маадыр — өгбелерге ынакшыл, уран-шевер сиилбиглер, уран-чечен чогаалдар, кинолар ам-даа төрүттүнер.

Ол тураскаал өзүп олурар аныяк салгалга кижизидикчи ужур-уткалыг салдарны чедирери чугаажок. Хоочун дарган Орлов Сарыгларның чогаадыкчы болгаш тывынгырын ооң бодап чогааткан тураскаалы кезээ мөңгеде бадыткаар.

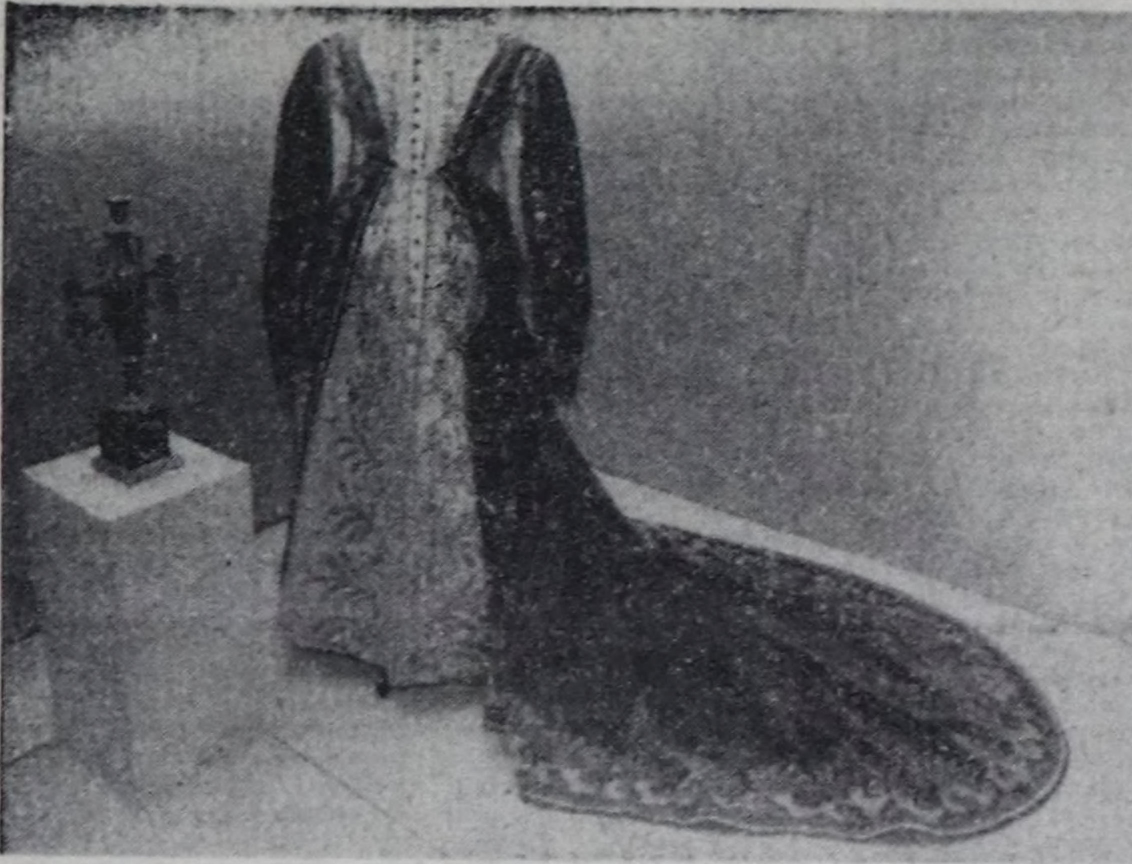
Ынчангаш төөгү эртемнериниң доктору Юрий Лудужапович ышкаш, Тыва республиканың Күрүне шаңналынга Орлов Эртинеевич Сарыглар база төлептиг дээрзин сүт-хөлчүлер, алдан-маадыржылар деткиир дээрзинге бүзүрелим улуг.

Төөгүчү докторну болгаш хоочун дарганы деткиирин эртем-шинчилел институдунуң коллективинден, Эрзин районнуң ажылчы чонундан, сүт-хөлчүлерден, алдан-маадыржылардан диледим.

Делгер-оол ООРЖАК.
Тожу район.

Кандыг-даа чоннуң кедип чораан болгаш кедип чоруур идик-хеви ооң культуразының чарылбас кезээ болгаш кол илерээшкиннериниң бирээзи болур. Чурттуң янзы-бүрү черлеринде чурттап чоруур орус чоннуң идик-хеви бот-боттарынга дөмейлешпес-даа болза, оларның ниити хевири дөмейлешкек.

ЧУРУКТАРДА: (солагай талазында) сураглыг балерина М. Ксешинскаяның орус улустуң танцызын ойнап күүседирде кедип чораан костюму. Адаанда чурукта: 1830 чылдар үезиниң платьези. Ону албан ёзузунга тураскааткан кежээлерге баарда кедер турган.

СЭТА-ның фотолары.

Чугаалажып көөрү-биле

КЫМ АЖЫКТЫГЫЛ?

«Шын» солуннуң август 2-де үнген үндүрүлгезинде Красноярскиниң күрүнениң агроүлетпүр университединиң Тывада филиалының директору Х. О. Ондар «...бөгүнгү өкпе дээре» деп ажык чугаазында Кызылдың мурнуу-барыын талазында туттунуп турар профессионал-техниктиг училище комплекизин бот-тускайлаң кедээ ажыл-агый институду кылдыр дүрген ажыдып алыры-биле бээрин дилеп бижээн. Удаваанда, азы сентябрь 12-де республиканың Профтехөөредилгезиниң өөредилге-бүдүрүлге каттыжыышкынының чиигине директорунуң оралакчызы Манзыыла Содунамның «Өкпеге -чагыы орнавас» деп чүүлүнде Х. Ондарның саналынга удурланыышкынын илереткен болуп турар. Х. Ондарның чүүлүнүң ады-ла ол комплексти шуутла олчаан албас, а институттуң тудуу доозулгужеге түр ажыглаарын айтып турар ышкажыл.

Бистиң республикага ажылчын кадрлар болгаш кедээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери херек дээрзинге маргылдаа турбас, ынчалза-даа М. Содунамның бижип турары-биле алырга, **«продукцияның дорт бүдүрүкчүлери бе азы сүмелекчилери бе»** деп турары куду көрүүшкүн болуп турар. Ол ышкаш агроүлетпүр специалистерин «өкпеге, а ажылчыннарны «чагга» деңнээни база чиктиг. Ынчалза-даа оларның кайызы-даа дээди эртем чок-даа болза, продукцияның бүдүрүкчүлери болбушаан, чагырып-дужаар «дарлалдан» хосталган арендаторлар, фермерлер апарып, аъш-чемниң болгаш чиг-эттиң бүдүрүкчүлери болу бергенде, оларга дээди эртем ыяап-ла херек болур.

Маңаа хамаарыштыр алыр болза, М. Содунамның «биригээр чугаалаарга, агрономнар, зооинженерлер, экономистер ындыг-ла ховар эвес кадрлар апарган-дыр» дээн чемелээшкини үндезин чок боол турар-дыр. Черге ажыл-агыйны чорудары-биле тускайлаң ажылдаарынче шилчээн бүгү-ле хойжулар, кадарчылар, чылгычылар, тараажылар, мал чемнери, ногаалар, картофель өстүрүкчүлери дээди эртем-билиглиг болур ужурлуг, ынчаарга бир эвес кедээге организакчы-специалистер, ажыл-агый удуртукчулары чедишпейн турарын алыр болза, Тывага кедээ ажыл-агый талазы-биле дээди өөредилге чери моон соңгаар-даа дыка хөй чылдарда улуг ажылды кылыр апаарын номчукчулар билген боор. Чижээ, Америкада фермерни дээди эртеми чок болза, «бадылавас» болгай. Ол шын-даа болур ужурлуг. Бир эвес фермер кижи хоозуравас дээр болза, ёзулуг болунуң херээнии специализи боол, болду ышкаш, ындыг бедик мергежилдиг фермерлер-биле месилдежип шыдаар, харын-даа эртем чадалыг кижилер-биле чаржалажып, олар ынчаш миллион-миллион саарылгалыг болгаш орулгалыг болур ужурлуг. Ынчангаш рынок харылзааларының байдалдарында биске база ындыг байдал турар ужурлуг.

Бистиң филиалда хөй-хөй арендаторлар, фермерлер өөренип турар болгаш харын-даа боттарының салгалы кылдыр уруг-дарыын өөредип, коммерция бөлүүнге 15 муң рубль чедир өөредилге дээш төлеп турар. Ол ышкаш колхозтар, совхозтар, бүдүрүлге, албан черлери база ол төлевир-биле улустарын өөредип турар болгай. Бир-ле дугаар чугула чүүл болза, кижиге аъш-чем продукциязын тургузары болур. Эде тургустунуушкундан бис хөйнү манаан бис, херек кырында амыдыралга ол дедир болган. Садыгларда чүү-даа чок, өртектер канчаар-даа аажок өскен, кижилерни садыглаашкын-биле мөлчүп чиир чоруктар көвүдээн. Коммерция деп сөс коргунчуг дайзын болбушаан, кем-херек үүлгедиглеринге чедирип турар. Юристер, прокурорлар кулаан кыскаш, караан хаптааш олурупкан. Аъш-чем, чиг эт бүдүрүкчүлери-биле күрүне адааннажып шыдавас апарган, рынокка кым-на хөй продукциязын садып турар болдур, ол чагырга чок болу берген. Өртектерни доктаамал тургузар арга чок апарган ышкажыл. Ол дээрге эде тургустуушкун эвес, а ниитилелге үрегдээшкин, сандараашкын-дыр.

Кижи бодаарга, эде тургустунуушкун болза, кедээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүкчүлүүнүң хемчээлин көвүдедири ышкаш. Аш ижин-биле чүнү кылыр боор. Чеже-даа амыдырал хандырылганың хуулгаазын дериг-херекселдери бар-даа болза, олар бисти тоттур чемгерип шыдавас. Ынчап кээрде биске эң-не чугула чүүл — чонну хлеб, эът сүт, саржаг, ногаа аймаа, картофель-биле четчир кылдыр хандырары болур. Ажыы-биле чугаалаарга, эде тургустунуушкун кедээ ажыл-агыйны сандарадып, чоннуң хөй кезии аш-түреңги байдалче киирген, кажан-на өртектер база катап өзер ирги деп, кижилер патла коргуп чоруп турар апарган. Амыдыралды эде тургузары шын болбайн канчаар, ынчалза-даа бир-ле дугаарында, аъш-чем продукциялары-биле чонну хандырар херек. Бо-ла бүгүнү шын шиитпирлээринге бедик мергежилдиг, эртем-билиглиг тускай эртемниглер, ажылчыннар, фермерлер, арендаторлар херек апаар. Республикада совхозтарның саны көвүдээн, аңаа ажылдаар тускай эртемниглер ажыы-биле чугаалаарга, чедишпейн турар.

Оларны кым белеткээрил, бир эвес тургустуна бээр чүве болза кедээ ажыл-агый институду-дур.

Агроүлетпүр университединиң филиалы кандыг байдалдал? Ажыы-биле чугаалаарга, чүзү-даа чок деп болур. Студентилер өөрениринге таарымчалыг кылдыр немей туткан, кылган тудугдан аңгыда чүү боор. А профтехөөредилге чери тускай төлевилел ёзугаар туткан үш баазалыг болурундан аңгыда, дөрт училище база бар болгай. Ол безин оларга чедишпес ышкаш сагындырар-даа болза өөренип, чурттаарынга таарымчалыг байдал тургустунган-дыр. Аңаа «мергежилдерин нарыыдатпайн» септекчилерин, ажылчыннарны белеткеп, харын-даа республикадан дашкаар, даштыкы чурттарга-даа өөредип ап болгу дег. Амгы рынок экономиказының негелдези-даа ындыг ышкажыл.

Бир эвес профтехучилищениң комплекизин биске бериптер болза, аңаа эде кылыышкын, немелде тудуглар-даа кылбас. Чүгле кедээ ажыл-агыйның механизациязының факультединге мал-маган тударынга, дуржулга шөлү кылырынга, техника тургузарынга, гараж белеткээринге харын немелде тудугну кылыр апаар. Ол-ла бүгүнү кылырынга комплекстиң улуг девискээри, ооң 15 гектар шөлү четчир деп бодап турар бис. Ынчап кээрде келир үениң ажылчыннар белеткээр лицейи чагдан өкпе болу бербес, кедээ ажыл-агыйның бүгү адырларынга кадрлар белеткээр лицей апаар ышкажыл.

4550 дөрбелчин метр шөлдүг бистиң баазавыс хосталы бээр болза, профтехучилищениң комплекизинге кончуг таарыжыр. Ол чер Кызыл хоорайда турар болгаш септекчи ажылчыннарны белеткээринге таарымчалыг, шөл-даа, девискээр-даа четчир. Ажыы-биле өөренип, хандыр көөрге, бистиң кайывыс-даа кедээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге чугула херек улус-тур бис. Ынчангаш кым «чагыл», кым «өкпел» деп аас хунаажып турбайн, кайывыска ол комплекс амгы үеде ажыктыгыл дээрзин тодарадып, ак сеткил-биле чугаалажыр ужурлуг бис. Канчаар-даа көөрүвүске, ол комплексти агроүлетпүр университединиң филиалынга республиканың кедээ ажыл-агый институдун тургузары-биле бээр кылдыр шиитпирлээр болза чөптүг, шынныг турар ужурлуг.

Красноярскиниң агроүлетпүр университединиң директорунуң оралакчылары Н. Ф. ПАНФИЛОВ, В. Х. КАРАСАЛ, декан Х. А. БАРАЕВ, кафедра эргелекчилери Х. В. ЕНЗАК, О. А. НАЗЫН-ООЛ, С. С. САЛЧАК.

Чарлалдар бюрозу

РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң шимчээр болгаш шимчевес-даа эт-хөреңгизин ажыглаарының база дамчыдарының айтырыынга хамаарыштыр хөй-ниитиниң бодалын болгаш киирген саналдарын өөренип көөрүнүң талазы-биле Тыва Республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң база Министрлер Чөвүлелиниң комиссиязы ажылчы чоннуң билдириишкиннерин, саналдарын болгаш дилеглерин 1991 чылдың сентябрь айның 26-да бодунуң хуралынга анализтеп көөрүн эгелээн. Ынчангаш бо талазы-биле бүдүрүлгелерден, организациялардан болгаш ажылчы чондан дилег-билдириишкиннер хүлээп алырын соксадыр деп шиитпирлээнин чарлап тур.

Телевидение

ОКТЯБРЬ 4

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 9.50 «Катя». Барымдаалыг телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 11.25 «Хылдарга, баскыштарга...» 12.00 ТМА. 12.15 Бавар телевидение. 13.00—13.30 «Булактар».

• • •

14.55 Түннел концерт. 15.40 Орус болгаш совет авторларның шүлүктерин база прозазын Е. Гоголева номчуур. 16.20 «Харыңар ынча ашкан болза...» 17.05 Биржалардан медээлер. 17.35 «Блокнот». 17.40 ТМА. 17.55 Кижи болгаш хоойлу. 17.40 «Партнер». 19.10 Футбол. 20.00 «ВиД». 21.00 Информастыг программа. 21.40 «Аваа-ла даштыкы чурт». 3-кү фильм. 22.10 Концерт. 22.30—23.45 Техчапсэр. 23.45 Футбол допчулалы. 00.15 Шоу «Королева-91». 01.50 ТМА. 02.05 «ВиД». 01.20—02.10 Аар атлетика.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

ТТ дамчыдылгалары

7.00 Ажылгыр кижиниң эртени. 8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультфильм. 8.25 Англи дыл. 1-ги чылы. 8.55 Эрудиттерге сула шимчээшкин. 9.25 Англи дыл. «Өг-бүле альбому» (АКШ). 9.55 Авторлар программалары. 11.00 «Ажы чок чүве».

ТТ дамчыдылгалары

13.00 Коллаж. 13.05 «Бурунгуларның шинаазы». Уран-чечен телефильм. 14.10 Н. Чепрэга ырлаар. 14.35—15.50 Телешин. 18.00 «Даг херээнин мастери». 18.35 Телефильм. 19.00 Россияның парламент медээчизи.

КЫЗЫЛДАН

19.15 Медээлер. 19.25 Уруглаарга фильм. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.30 «Зальцбургта «Вестник». 1-ги дамчыдылга. 21.25 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязы. 22.05 «Питиримниң командазы». 22.25 Сөс дилеп тур мен. 23.05 Реклама. 23.10 Медээлер. 23.25 Телешин. 00.05—01.25 Фильм-портрет.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.15—20.00 «Кыдыг-кызыгаар».

КИНО

ОКТЯБРЬ 4-те

«НАЙЫРАЛ»: Кинопрограмма: «Запад плюс Восток» (фильм 1-й «Автостоп», фильм 2-ой, «Горячая цель» 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Огонь, вода и медные трубы» 9.00, 12.40. «Собака, остановившая войну» 10.50, «Музыкальная фантазия» 14.30, 19.50, «Мудрая царица Мандухай» 17.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Иван Васильевич меняет профессию» 14.20, «Честь семьи Прицци» (2 сериялыг) 16.20, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сезар и Розали» 14.30, 16.40, 18.50 шактарда.

ХЕРЭЭЖЕННЕР ХӨККЕЙИ

ССРЭ-ниң болгаш Финляндияның херээженнериниң шилиндек командалары Москвага эрткен неделяның төнчүзүнде ийи ужуражылганы кылган. Оюннарның түңнели «тайбың» доозулган. Чүге дизе баштайгы оюнга бистиң спортчуларывыс 6:2 санга тиилезе-даа, дараазында 2:6-га уттурган. Оюннуң түңнели чеже-даа мынчаар доозулза, ооң дугайында кандыг-даа «дугуржулга» чок болган дээрзин дыңнадыры артык эвес.

Ук оюннар Ринк-Бендиниң ёзугаар шайбалыг хоккей ойнаар шөлге эрткен. Бүзүреп көрүңер, ук оюннар кедергей солун, көрүштүг болган. Бистиң командавыстың кол езээн Москваның «Серп и молот» клубунуң ...кейжилери тургускан. ...тренери талантылыг ...ргжулгалыг тренер Тараканов. А финн херээженнерниң 1987, 1989 чыл... ...опа чемпионнары ...сагындырып каа... ...л сураглыг спорт... ...йнаарының арга... ...эздип алырынга ...рывыска бир ...ш үе чарыгдаттынган. Мячилиг-даа хоккейге, ринк-бендиге-даа шыырак ойнаар бо коллективти Владимир Тараканов тургузуп шыдаан. Ооң өөреткен бо хоккейжилери футболга чурттуң бирги чери дээш «Серп и молот» клубунуң мурнундан дээди лигага бо чайын ойнап турган.

Мячилиг ойнаарынга херээжен улус аразында хоккей оюннары сөөлгү үеде улам нептереп турар. Спорттуң бо хевири бистиң чуртувуста катап сайзырап эгелээн. Скандинавияда, Канадада, АКШ-та, Голландияда болгаш Швейцарияда сөөлгү үеде хоккей ойнаары дыка нептерээн. Ноябрьда Томск хоорайга болур «Европаның ажык чемпионадынга» бо чурттарның командалары келир деп турар. Норвегияның национал олимпий комитединиң эгелээшкини ёзугаар Ослога делегей кубогу дээш маргылдаа база болур. Аңаа ССРЭ-ниң, Швецияның, Финляндияның, Норвегияның болгаш өске-даа чурттарның хоккейжилери киржир. А чазын Москвага херээженнер аразынга делегейниң бирги чери дээш чемпионат эртер.

Оорнуң оруу муңгаш

КОЖАЛАРДАН АЪТТАР ООРЛААШ...

Бо чылдың чеди айның төнчүзүнде Даг-Алтай АССР-ниң Кош-Агач районунуң «Коммунизмче орук» колхозунуң 20 баш чылгызын оор алгаш, Тыва Республиканың Бай-Тайга девискээринче кииргенинин дугайында ол колхозтуң удуртукчулары болгаш Даг-Алтайның ИХЭ-ниң ажылдакчылары август эгезинде Бай-Тайга райкүүскомунуң ИХК-зинге дыңнадып, дуза чедирерин дилээн.

Ол хүнден эгелеп районнуң милиция ажылдакчылары ажылдап эгелээш, август 26-да чылгының изинге кирип, Каа-Хем районнуң Копту-Аксы суурунче дөрт аът барганын тодараткан. Аңаа баргаш, малчын Апужаптың коданындан аъттарның ужун тыпкан. Оларның бирээзин А. Апужаптың саарганы илерээн. Ол аъттарны Бай-Тайга районга чедиргеш, арткан 16 аътты ИХК-ниң начальниги, милицияның подполковниги Н. Л. Ооржакка болгаш ооң оралакчызы милицияның майору Э. С. Окпан-оолга баштаткан ийи бөлүк «Кара-Хөл» совхозтуң девискээринден Даг-Алтайның кызыгаарынга чедир дөрт хонук дургузунда дилеп турташ, тыпканнар. Аъттар «Кара-Хөл» совхозтуң сарлык кадарчызы Александр Иргитович Балчийниң тайгага оларны дестеп алган черинден тывылган. Чылгының тывылганының дугайында Даг-Алтайже дыңнаткан, оларны колхоз даргазы болгаш кол специалистери келгеш, хүлээп алганнар. Аъттарны эгидип, боттарының ажылынга ээ-харыысалгазын көргүскенинге база улуг дузаны чедиргенинге колхозтуң баштаар чериниң кежигүннери өөрүп четтиргенин илередип, Тыва Республиканың иштики херектер министриниң адынга Бай-Тайга райкүүскомунуң ИХК-ниң бөлүк ажылдакчыларын шаңнаар дугайында билдириишкинни киирген. Аңаа үндезилээш Тыва Республиканың иштики херектер министри Бай-Тайга райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң бөлүк ажылдакчыларын шаңнаан.

ИХМ НИҢ ПАРЛАЛГА БӨЛҮҮ.

ОКТЯБРЬ 7—АЖЫЛ ХҮНҮ ЭВЕС

МОСКВА, (СЭТА). Октябрь 7 — ССРЭ Конституциязының хүнү бо чылын база ажыл хүнү эвес болгаш байырлал хүнү болур. Күрүнениң ол байырлалын күш чок болдурар дугайында кандыг-даа актыларны чурттуң Дээди Совединиң хүлээп албааның ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Секретариадының хоойлужудулга болгаш эрге-хоойлу айтырыгларының талазы-биле килдизи дыңнаткан.

ХӨЙ УДАА ШАҢНАТКАН

Самагалдайда дугаары 1070 АКМК-да Афанасий Тоюң дээр ажылчын бар. Афанасий Яң-оолович аңаа чүдүрүкчү болуп ажылдааш, беш чыл чеде берген.

Ооң ажылы берге, улуг күш негеттинер-даа болза, ол бөдүүн кижи ажыл шагын чаңгыс-даа үзүп көрбээн. Ол хөй-хөй тонна чүъктү дүжүрүп, чүдүрген. Бодунуң ак сеткилдии, кызымак чоруу-биле ол коллектив кежигүннериниң хүндүткелин чаалап алган. Ажылдың бергезинге торулбас, ол бөдүүн ажылчын хүндүлел бижиктер, өртектиг бараннар-биле хөй удаа шаңнаткан.

Владимир КАРТИ.
Тес-Хем район.

КУНДУС САНЫ ЧЕЖЕЛ?

Ниитизи-биле Азас хем, Баш-Хем девискээрлеринде кундустуң 19 хире уязы бары тодараттынган. Оларның баш саны чүс четпес, 85-90 хире деп түңнеп үндүрер арга бар. Ынчаарга каш чыл бурунгаар Азас хем девискээринден, ында уя саны көвүдээн дээш, ийи уяның ээлери кундустарны Баш-Хем девискээринче көжүрүп салган турган. Бо санаашкын үезинде илерээни болза, Баш-Хемде аппарып салган кундустарның баш саны өзер байтык, эвээжеп турар хире болган.

Бистиң корр.

ОЛАРГА БЭЭРИ ШЫН

Кызыл хоорайның улус судунга улус төлээзи кылдыр каш удаа соңгудуп келдим. Ынчангаш улус судунуң бажыңының кандыг байдалдыын кончуг эки билир мен. Үжен чылдарда-ла туттунган, эргижирээн, буступ дүжер четкен бажың чүве. Харын-даа ында ажылдап турар кижилерге айыылдыг боол болур. Штукатуразы кээп дүжүп, шалалары ирип, шимчеп, харын-даа чер-черлерде ойлуп дүжүп турар апарган.

Ынчангаш РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң бажыңын оларга дамчыдып бээриниң дугайында негелдени деткиир кижи-дир мен.

Ашак-оол МОНГУШ,
тудугжу.

«АНТИ-СПИД» ФОНД

Республиканың ачы-буян дузазының «Анти-СПИД» фондузу тургустунган. Ооң Тыва соцбанкызында саназылга саны 700683. Фондунуң чап-чаа тургустунганы-биле бүдүрүлгелерниң, организацияларның, совхозтарның, кооперативтерниң, чаагай сеткилдиг тус-тус кижилерниң дузалаарынга идегеп турар бис.

Силерниң дузалзаан акша-хөреңгилериңер:

— чаңгыс удаа ажыглаар шприцтер ышкаш эмчи херекселдерин, аарыг илередир нарын дериг-херекселдерни садып алырынга;

— СПИД аарыгга удур чурттакчы ч.п база эмчи ажылдакчыларының ортузунга чырыдыышкын болгаш ону болдурбазының пропаганда ажылынга;

— СПИД дугайында документалдыг база видеофильмнерни, плакаттарны садып алырынга эргежок чугула болгаш аңаа ажыглаттынар.

«Анти-СПИД» фонд ол халаптыг аарыгны чогуур үезинде илередип, эмнээринге баш удур болдурбазының хемчеглеринге баразан болур.

База катап: фондунуң Тывасоцбанкыда саны 700683.

Тываның баштайгы чолаачыларының бирээзи, күш-ажылдың хоочуну Ондар Шаажан-Хөөевич СОСКУР-ООЛДУҢ 78 харлап турган мөчээнин Чадаана хоорайның автобүдүрүлгезиниң удуртулгазы болгаш күш-ажылчы коллективи дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

...РЫНЫ БЭЭРИ ЧӨПТҮГ

...ун редак... ...и бистер, бижээн са... Дл... пар... же для... дугайынла вочной ...еп парлап разборч... изложен... чөпшээ... Заполн... Чүге дания, а т... ...никами пр...

дээрге хамааты кижиниң бижээн саналынга, дилээнге кандыг-даа албан чери, организация, албан-дужаалдыг кижи черле чөптүг харыыны бээр ужурлуг.

Харыы бербес чорук — хамааты кижиниң хостуг эрге, санал-сүмезин тоол көрбейн, кызып-кыяр, тала-дугай тыртыжарының хевири апаар. Бижикчи кижи бодунуң бижээн чүүлүнүң мегези азы шыны дээш харыысалганы хоойлу ёзугаар хүлээр—ол дугайын РСФСР-ниң Кеземче Хоойлузунуң 130, 131 чүүлдеринде айыткан. Тыва Республиканың (Үндезин Хоойлузу) — Конституцияның 42, 43, 50, 51, 53 чүүлдеринде кайы-даа талаларның эрге-хүлээлгелерин дорт айыткан.

Ынчангаш мээң саналым болза, бижикчи кижиниң бижээн чагаазын чырыкче парлап үндүрбээн дугайында чөптүг харыыны мурнуку турганы ышкаш берип турзун деп саналдыг мен.

Мижит ДОНГАК.

...АРЫ: Тыва Республиканың Дээди Соведи, Министрлер солуннуң редакциязы ЧАДАМБА.

Редакцияның телефоннары: ● редактор 3-43-34; ● оралакчылары 3-33-91; 3-34-17; ● приемная 3-34-26; ● харыысалгалыг секретарь 3-34-92; ● оралакчылары 3-45-93; КИЛДИСТЕР: ● ниитилел-политиктиг 3-36-25; 3-34-17; ● улус депутаттар Советтериниң 3-34-17, 3-34-98; 3-41-23; ● экономика килдистери: үлетпүр 3-34-49, 3-36-74; кедээ ажыл-агый 3-41-16; ● социал айтырыглар 3-34-47; ● улус өөредилге болгаш культура 3-39-15; ● медээлер болгаш спорт 3-36-82; 3-41-23; чагаа 3-39-03; очулга 3-34-39; 3-34-93; ● корректорлар 3-34-19; ● үндүрүкчүлер 2-27-41; ● солун келбейн барганда 2-32-75.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

Тыва республиканың Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 27097 экз. Чагыг № 971.